

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Bakalářská práce

Zuzana Růžková

(Ne)ctní pardubičtí občané

-

město a měšťané ve 2. polovině 16. století

(Dis) honest Citizens of Pardubice

-

the Town and the Townspeople in the Second Half of the 16th Century

Praha 2011

prof. PhDr. Jaroslav Čechura. DrSc.

Poděkování

Velký dík patří vedoucímu bakalářské práce prof. Jaroslavu Čechurovi za cenné rady, připomínky, náměty a podnětné diskuse v jeho hodinách a seminářích. Dále bych ráda vyjádřila vděk archivním pracovníkům ve Státním oblastním archivu Zámorsk a Státním okresním archivu Pardubice, stejně tak zaměstnancům Východočeského muzea (jmenovitě především Mgr. Janu Tetřevovi), jejichž ochota, vstřícný postoj a sdělené informace měly na konečnou podobu práce podstatný vliv. V neposlední řadě pak děkuji svému nejbližšímu okolí za podporu i konstruktivní kritiku.

„Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů. Práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.“

V Pardubicích dne 17. 5. 2011

.....

Zuzana

Růžková

Abstrakt a klíčová slova

Tato bakalářská práce je věnována dějinám města Pardubic ve druhé polovině 16. století, zejména pak období 60. a 70. let, kdy se město stává komorním majetkem. Končí tedy sedmdesátiletá pernštejnská éra, které je věnována náležitá pozornost badatelů i veřejnosti, neboť bývá označována za tzv. „zlatý věk“ města a panství. Účelem následujících stran je však spíše přiblížení bezprostředního vývoje Pardubic, potažmo jeho obyvatel po odprodeji panství královské komoře. Veškeré závěry jsou učiněné na základě prostudované literatury a zejména některých dobových pramenů. Jedná se především o podobu sociální struktury a vzájemné interakce jednotlivých skupin, správu města (případně panství) a o městské soudnictví - záležitosti civilní i trestní. Úkolem práce je tedy rozšířit alespoň o několik drobných poznatků regionální historii daného období a zároveň připravit základnu pro další studium dějin Pardubic v období raného novověku.

Klíčová slova: Pardubice, měšťané, správa, soudnictví

The theme of this thesis is the history of the town Pardubice in the second half of the 16th century, especially in the 1560^s and 1570^s when the town became the property of the king. This was the end of the period in which the Pernštejn family had owned this land for 70 years and which is deeply studied because it is considered to be „the golden age“ of the town and surrounding demesne. However, the purpose of the following pages is to inform about the development of the town and its inhabitants after the sale of the Pardubice demesne to the royal chamber. All the conclusions are made on the basis of read up literature and archival documents, in particular. The thesis mainly refers to the social structure and interaction of particular groups, authorities of the town (eventually the surrounding demesne) and the town justice – both civil just and criminal law. The intention of this thesis is to obtain some new pieces of knowledge of the regional history, and at the same time to prepare the basis for further studies of the history of Pardubice in the early modern period.

The key words: Pardubice, townspeople, authorities, justice

Obsah

1. Úvod	7
2. Pardubice v 16. století – historie jednoho města	9
2.1 Zlatá éra Pánů z Pernštejna	9
2.2 Komorní město Pardubice	14
3. Sousedé pardubičtí	16
3.1 Šlechta	17
3.2 Řemeslníci	18
3.3 Další obyvatelé města a předměstí.....	20
4. Správa panství a města.....	24
4.1 Hejtmané panství	24
4.2 Městská samospráva	25
4.2.1 Městská rada.....	25
4.2.2 Rychtář.....	27
5. Akuzační procesy - Nálezy ve přích při právu města Pardubic.....	30
5.1 Soudní jednání	30
5.2 Právní ponaučení	31
5.3 Spory měšťanů	32
6. Inkviziční procesy – ze smolných knih pardubického panství.....	38
6.1 Průběh procesu	38
6.2 Vynesení ortelu a výkon trestu	39
6.3 Z pardubické šatlavy – delikty a delikventi	41
6. Závěr	47
Seznam literatury	49

Seznam zkratk:

SOkA Pce – Státní okresní archiv Pardubice

NVP – Nálezy ve přích při právu města Pardubic

KMP I – Kniha městských počtů I (1530–1560)

SOA Zámorsk – Státní oblastní archiv Zámorsk

ZSRP 1561–1615 – Zlomky smolných register panství 1561–1615

ZSK 1564–67 – Zlomek smolné knihy z let 1564–1567

SK 1568–1590 – Smolná kniha 1568–1590

KSaČ 1590–1626 – Kniha smolná aneb černá 1590–1626

1. Úvod

Prvotním impulsem k napsání této práce byl především zájem o tzv. spory o čest, jakožto určitý fenomén raně novověkého soudnictví. Podnětem k hlubšímu výzkumu se stala tematická specializační přednáška Čest a její každodenní role v raném novověku, podporovaná dále četbou literatury publikované k danému tématu. Tento typ soudních pří byl také v primárním archivním pramenu, z něhož práce vychází, hledán. Spor o čest jako takový ovšem nalezneme v Nálezích ve přích při právu města Pardubic (zlomku pardubické městské knihy z let 1570–1573) pouze jeden. U dalších případů se jedná většinou o řešení majetkoprávních poměrů občanů (napadení kšaftu, dluhy či přípovědi na městské statky). Po bližším seznámení s výpověďmi se však ukázalo, jak ošemetné může být zkoumání cti zaměřené pouze na případy označené přímo jako spory o čest. V řadě soudních jednání, u kterých se primárně jedná o spory majetkové, totiž záhy vyplavou na povrch i otázky spojené více či méně s oním těžko postihnutelným fenoménem cti, potažmo sebereflexí tehdejšího člověka a také v neposlední řadě s jeho právním vědomím. Jak vnímal své postavení ve společnosti, svá práva i povinnosti dané příslušností k městské obci? A koho si máme vůbec představit pod oním termínem „pardubický měšťan“ – jak vypadala v daném období sociální struktura města? Můžeme alespoň do určité míry rozkrýt poměry mezi měšťany a městskou šlechtou, potažmo vrchnostenskou (komorní) správou a městskou samosprávou? Odkud byla čerpána právní ponaučení a do jaké míry ovlivňovala průběh i podobu soudních jednání? Jak bylo nahlíženo na ty, kteří vybočovali či vybočili z daných norem – právních i mravních?

Kladeným otázkám odpovídá schéma jednotlivých kapitol. Při hledání odpovědí se musíme v první řadě seznámit s historií Pardubic za éry pánů z Pernštejna a v prvních letech po koupi města královskou komorou (Pardubice v 16. století – historie jednoho města). Dále je nutné sledovat jeho sociální strukturu (Sousedé pardubičtí) a věnovat se také tématu správy panství a složkám městské samosprávy (Správa panství a města). Poslední část práce je pak zaměřena na průběh a podobu soudních jednání, přičemž podrobněji přibližuje jednotlivé případy s ohledem na procesy akuzační i inkviziční.

Stručné seznámení s literaturou a prameny

Literaturu je možné tematicky rozčlenit do čtyř okruhů. Prvním je literatura zaměřená na dějiny města, jehož základnu tvoří rozsáhlé a dodnes nepřekonané dílo Josefa Sakaře. Druhý obsahuje materiály potřebné k seznámení s dobovými právními zvyklostmi, kodifikacemi práva a k objasnění některých termínů, jež se v pramenech vyskytují (např.

práce J. Hoffmanna, K. Malého a F. Siváka). Třetí, již výše zmíněná část četby, se věnuje tématu cti, různým interpretacím a pohledům na tento pojem, přibližuje také několik zákonitostí platných pro většinu sporů o čest v době raného novověku (pro české poměry autoři J. Čechura, T. Siglová). Poslední okruh představuje tematiku hrdelního soudnictví a jeho zákonitostí v našich zemích (knihy J. Francka, P. Kreuze, Z. Bičíka).

Převážná část archiválií, které jsou v práci citovány, pochází ze Státního okresního archivu Pardubice, fond Archiv města Pardubice, listina týkající se tkalcovského cechu je umístěna ve fondu Cechy na Pardubicku. Primární pramen studia soudních procesů měšťanů vedený v inventáři pod názvem Nálezy ve přích při právu města Pardubic je ve skutečnosti zlomkem městské knihy zachycujícím jedenadvacet soudních sporů z let 1570–1573. Rozsah materiálu je 74 folio, kniha je zachována bez desek. První listy jsou poškozeny, v důsledku čehož je u nich narozdíl od většiny dalšího textu ztížena čitelnost. K doplnění některých obecných informací a pro ujasnění (nejen) majetkových záležitostí týkajících se konkrétně některých měšťanů byly použity listiny pánů z Pernštejna, Knihy městské rudé města Pardubice a Kniha gruntovní bílá města Pardubice. Velký přínos znamenaly taktéž Knihy městských počtů (mj. pro určení osazenstva městské rady) a několik listin vztahujících se různými způsoby ke jménům vyskytujícím se v primárním prameni - poslední vůle, dopisy nebo soudní nálezy.

Druhou skupinu zkoumaných pramenů představují smolné knihy pardubického panství, jež jsou uloženy ve Státním oblastním archivu v Zámrsku (fond Velkostatek Pardubice).¹ Zdejší zápisy pokrývají časové období let 1538–1626, jedná se přitom o tři kompletní celky a dva zlomky. Rozsahem 1200 stran zápisu představují nejobsáhlejší skupinu knih hrdelního soudnictví v českých zemích. V této práci jsou zohledněny zejména poznatky učiněné na základě studia zápisů zahrnujících léta 1561–1600.² Až na výjimky jsou zápisy dobře čitelné, uvedeno bývá datum konání, jméno zadrženého i delegovaných soudců, průběh výslechu, doznání a podrobnosti zločinu (sdělené před torturou, během mučení i po něm), v řadě případů rovněž tzv. zdání, tedy zhodnocení případu soudci, na jehož základě posléze docházelo k vyřčení ortelu a provedení trestu.

¹ Smolná kniha pro léta 1568–1590 (č. knihy 1504) a Zlomek smolných register panství 1561–1615 (č. knihy 1510) byly do fondu včleněny dodatečně, původně byly totiž součástí oddělení F archivu Národního muzea.

² Tedy již zmíněný Zlomek smolných register panství 1561–1615 (č. knihy 1510), Zlomek smolné knihy 1564–1567 (č. knihy 271), Smolná kniha 1568–1590 (č. knihy 1504) a Kniha smolná aneb černá 1590–1626 (č. knihy 272).

2. Pardubice v 16. století – historie jednoho města

2.1 Zlatá éra Pánů z Pernštejna

Město Pardubice získal moravský šlechtic a nejvyšší hofmistr Království českého Vilém z Pernštejna roku 1491 společně se zastaveným panstvím Kunětické hory. Pardubické panství pak odkoupil od znesvářených majitelů Jiříka Pardubského z Miletínka a Zdeslava Jeníka z Mečkova. Samotné město se stalo centrem rozsáhlého východočeského panství erbu zubří hlavy, jež se v následujících letech utěšeně rozrůstalo.³ Díky důsledné péči a samozřejmě také nemalým finančním nákladům Viléma a jeho synů Vojtěcha a Jana docházelo v dalších desetiletích k rozsáhlým stavebním projektům i přestavbám města.

Jedním z nejvýznamnějších počínů s velkým přesahem do let budoucích se stalo projektování nových rybníků. V počtu rybníků předčilo pernštejnskou doménu pouze jihočeské panství (výnosy z nich tvořily po léta nejvýznamnější příjmy panství), napájeny a propojeny byly řadou kanálů (Dvakačovickým, Tuněchodským, Haldou či Opatovickým kanálem). Novým střediskem a také sídlem pána mělo být samotné město Pardubice, potažmo městský zámek stavěný v místě dřívější tvrze. Zahájena byla též přestavba dřívějšího centra Kunětické hory, kostelů sv. Bartoloměje (za Viléma zde byli usazeni minorité, roku 1532 jej Vojtěch daroval kališníkům, k jejichž vyznání patřila většina obyvatel), Zvěstování Panny Marie⁴ a sv. Jana Křtitele vedle špitálu, kam „Ktožkolivěk chudý vzat jest do špitálu strany české neb římské“.⁵ V nepokojných časech bylo často doslova životně důležitou částí města důmyslné opevnění, dnes sice ve městě a na Kunětické hoře patrné pouze ve zbytcích, na zámku však v pozoruhodné míře. Jádru města a řada předměstských domů změnila radikálně svou tvář v rozmezí třiceti let hned dvakrát – po velkých požárech roku 1507 a 1538 (viz Příloha č. 2). Z počátku stavbu nových domů financovala vrchnost, poté je prodávala stávajícím či nově příchozím měšťanům. Že si novostaveb vlastníci často nevážili podle

³ Ze zastavených statků skoupil Vilém do své smrti roku 1521 kromě Kunětické hory také Sezemice, Jezbořice, Týnec a Přelouč (jednalo se původně o církevní statky), z alodiálních domén např. Dašice, Holice a přibližně 130 vesnic či částí vesnic, rozsah původního panství se tím zdvojnásobil (viz. Příloha č. 1).

⁴ Původní kostel zde byl postaven již za prvního arcibiskupa pražského Arnošta z Pardubic.

⁵ Státní okresní archiv Pardubice (dále SOkA Pce), fond Archiv města Pardubice (AM Pce), Kniha trhov (Kniha městské rudé města Pardubice) 1515–1585 (dále Knihy rudé), inv. č. 86, č. knihy 55.

představ pardubických pánů, je patrné z několika připomínek či výtek pana Viléma i jeho následovníků.⁶

Podniky stavební v plné míře doplňovaly a snad mnohdy i převyšovaly počiny pernštejnských pánů v oblasti městské správy. Město se dočkalo řady významných privilegií⁷ již v prvních letech vlády rodu. Vilém jakožto předseda komorního soudu byl dobrým znalcem českého a moravského práva i hospodářského potenciálu svého panství, který dovedl darovanými výhodami podpořit.

Roku 1507 král Vladislav Jagellonský předal obci na Vilémovu žádost výdělek z mýta labského mostu.⁸ Listem z 15. srpna 1509 se Vilém vzdal práva odúmrti ve prospěch obce, měšťané mohli od té doby odkázat majetek těm, kteří byli osedlí na panství. Pouze v případě, že nebyla zanechána poslední vůle, připadl majetek obci.⁹ Zároveň bylo majetkoprávní soudnictví svěřeno do rukou městské samosprávy a o měsíc později (8. září) došlo ke zrušení tělesných urbaniálních robot. Stěžejním dokumentem městských práv a povinností se stalo městské zřízení potvrzené listem z 18. října 1512 a o tři roky později zapsané do městské knihy.¹⁰ Městu Pardubice měla být podle něj přiznána práva věnovaná jiným královským i panským městům, znovu se připomínaly předchozí výnosy o kšaftování, robotách i mýtném. Uvedený dokument stanovil rovněž podmínky přistěhování do města i jeho opuštění, předával Pardubicím podací právo ke kostelům v Pardubičkách a Rosicích, zmiňoval se dále o opatření špitálu a správě peněz sirotčích. Ve vztahu k městským samosprávným orgánům udával práva a povinnosti purkmistra, konšelů i rychtáře, a to skutečně do detailů. Postihnout byl v něm i proces sázení rady či průběh soudního procesu. Co se týče hospodářství, věnoval se obšírně nejprodávanějším komoditám, neopomenul ani oblíbené pivo, víno a podmínky spojené s jejich šenkováním. Ve snaze zajistit rozvoj řemesla a zároveň předcházet pochybným obchodním aktivitám, pamatoval na cechovní i necechovní řemesla (o těch blíže později). S ohledem na výstavnost a čistotu města nařizoval měšťanům pravidelné odklizení nečistot

⁶ „Neb já sem na ty valy veliký náklad udělal a rád bych, aby z takových lidí sedlských pitomých nějací lidé městští byli. Pak to jest divná věc, že se nákladové moji tak lehce vážie a kde která cihla upadne neb vápno kde odpaduje, nikdy se nic neopraví.“ SOkA Pce, AM Pce, Knihy rudé, inv. č. 86, č. knihy 55, fol.15^a, celý zápis je však přeškrtnut.

⁷ SOkA Pce, AM Pce, Listiny (privilegia), sign. I/1–I/14.

⁸ V tomto privilegiu jsou Pardubice poprvé nazvány městem a ne „městečkem“, jak tomu bývalo dříve.

⁹ Od roku 1531 připadá půlka z odúmrti obci a druhá půle špitálu.

¹⁰ SOkA Pce, AM Pce, Knihy rudé, inv. č. 86, č. knihy 55 (folio 1^a–19^a).

(roku 1519 bylo připojeno taktéž nařízení o vynášení hnoje z domů)¹¹ a zakazoval zanášení řeky. Ve snaze předejít dalšímu požáru věnoval se i tématu manipulace s otevřeným ohněm.

Vilém z Pernštejna zemřel 8. dubna 1521,¹² přičemž dle jeho poslední vůle, jejíž poslední úpravy se váží k datu 5. září 1520, byla správa moravských panství svěřena synu Janovi. Ten do roku 1519 zastával funkci moravského zemského hejtmána. Pardubice jako součást české části pernštejnské domény připadly Vojtěchovi.

Starší syn Vojtěch získal po otci již roku 1514 úřad nejvyššího hofmistra a byl svého času velmi výraznou a vlivnou osobností panského stavu. Roku 1526 po smrti krále Ludvíka ve známé bitvě u Moháče dosáhla jeho prestiž dokonce takové úrovně, že byl jedním z kandidátů na český trůn.

Oba bratři pokračovali v rozšiřování pozemkového majetku¹³ a nadále podporovali rozmach samotných Pardubic, za Vojtěcha především v rovině hospodářské. Ten nechal sepsat nový urbář a soubor norem určených pro správu zdejšího velkostatku, umožnil měšťanům také skupovat grunty na rušených vesničkách Bukovině a Lhotce. Do rukou obecní správy svěřil panské pivovary a sladové kolo v panském mlýně a pod jeho patronací dochází k dohodě obce ohledně zdejšího pivovarnictví.¹⁴

K radosti obchodníků a řemeslníků král svolil ke konání tří denního koňského jarmarku, který začínal vždy středu po Hromnicích. Po jarmarku až do svatého Ducha (tedy po dobu tří měsíců) probíhaly pravidelné páteční trhy. Za Vojtěcha byly také vydány anebo potvrzeny další cechovní artikule (viz níže), do města přicházeli řemeslníci a umělci z jiných měst či dokonce ze zahraničí. Jejich vliv je patrný především v architektuře i figurálních malbách pardubického zámku.

Městské radě přiznal pán z Pernštejna právo trestat přestupky bez vědomí vrchnosti, teprve v případě nesouhlasu jedné ze sporných stran s výrokem soudu se lze odvolat k pánovi. Začínalo se také formovat hrdelní soudnictví, to však bylo narozdíl od soudu městského pod zřetelnou kontrolou vrchnosti.

¹¹ ŠEBEK, František a kol. Dějiny Pardubic, díl I., Pardubice 1990, str. 111.

¹² Zásluhy pana Viléma zveršoval městský písař Burian, jeho báseň je přitom jakýmsi úvodem nově založené městské knize (SOkA Pce, AM Pce, Knihy rudé, inv. č. 86, č. knihy 55).

¹³ K Vojtěchovým „přirůstkům“ patřil např. Chlumec nad Cidlinou, Žampach, Nové Město nad Metují či Náchod.

¹⁴ SOkA Pce, AM Pce, Knihy rudé, inv. č. 86, č. knihy 55, folio 20^a–23^r.

Vojtěch z Pernštejna nemohl s majetkem učinit totéž co otec Vilém, zemřel totiž 17. března 1534¹⁵ bez mužských potomků. Kromě věna určeného svým dvěma dcerám a manželce odkázal majetek bratru Janovi a jeho potomkům. Díky této skutečnosti byl Jan řečený „Bohatý“ skutečně hoden svého přízviska - vždyť rázem ovládal pernštejnská panství v Čechách, na Moravě a dokonce i ve Slezsku. A jelikož mezi výší majetku a mírou osobní moci bývá většinou vztah přímo úměrný, těšil se Jan v království velké prestiži, přestože (anebo možná právě protože) byl znám jeho nesouhlas s mnohými kroky Ferdinanda Habsburského, mj. i v otázce náboženské. Od konverze k víře podobojí roku 1523 vystupoval jako jeden z jejích defensorů, později se sice přiklonil spíše k luteránství, ochrannou ruku však držel i nad pardubickým sborem jednoty bratrské.¹⁶

Jedním z prvních Janových kroků učiněných ve prospěch pardubického panství bylo udělení práva pečeti červeným voskem. V tomto případě se jednalo však spíše o pozvednutí prestiže města. Významnějším aktem bylo potvrzení městského zřízení z roku 1512 i Vojtěchovy listiny z roku 1531.¹⁷

Slibně se rozvíjející město však zachvátil dne 29. února 1538 ohromný požár, který údajně ušetřil pouze sedm domů. Zničeny nebo poškozeny byly nejen obytné domy, ale také části opevnění, mj. Zelená brána, kostely, obchody a veřejné budovy (včetně radnice). Bez finanční podpory vrchnosti, jistých hospodářských úlev, bez poskytnutí půjčky a stavebního materiálu by se měšťané vzpamatovávali z pohromy roky. A jistě by nestačil k přebudování města předpokládaný interval pěti let.¹⁸ Pan Jan však využil situace k vybudování ještě výstavnějšího a také modernějšího centra svého panství - ve stylu renesančním. Díky tomu se ještě v polovině 17. století ve známém díle exulanta Pavla Stránského O státě českém setkáváme s přirovnáním „Skví se jako Pardubice“. Avšak i Jan se dočkal podobného rozčarování jako otec Vilém. I on napomínal měšťany, aby poslouchali jeho příkazy a stavěli domy, které budou městu sloužit ke slávě, ne k hanbě.

Souběžně pokračovaly také stavební práce na zámku a Kunětické hoře (viz Příloha č. 3), na nichž se podílela řada italských mistrů. Roku 1543 byla k pozvednutí města i z hlediska

¹⁵ Originál renesanční tumbly Vojtěcha z Pernštejna se nachází ve svatém Bartoloměji, kopie na zámku.

¹⁶ Více např. VÁLKA Josef. Politika a nadkonfesijní křesťanství Viléma a Jana z Pernštejna, in: Válka Josef (sebrané stati). Husitství na Moravě, náboženská snášenlivost, Jan Amos Komenský, Brno 2005, str. 249-260.

¹⁷ Přesto docházelo v pozdějších letech k zásahům do činnosti samosprávy, jež daná privilegia mnohdy překračovaly, ještě patrněji se pak vrchnostenský vliv projevil za Janova syna Jaroslava.

¹⁸ ŠEBEK, František a kol. Dějiny Pardubic I, str. 111.

kulturně vzdělávacího založena latinská kolej, kam Jan povolal wittenberského mistra Netorýna¹⁹.

S přelomem čtyřicátých let se ovšem čím dál více začínaly projevovat i stinné stránky velkolepých perňštejnských projektů. Kromě nákladů na opravu Pardubic a dalších perňštejnských panství vydával Jan značné množství peněz do hrabství kladského (získal jej zástavou roku 1537). Zde nechával dokonce razit vlastní stříbrné a zlaté mince, další finance plynuly do Těšínska a Hlohovska, neboť byl poručníkem a zároveň tchánem zdejšího knížete Václava.²⁰ Podle sněmovního usnesení z roku 1543 musel v rámci protitureckých opatření vyslat do pole a hmotně zaopatřit okolo 3000 vojáků. Čím dál častěji byl tedy Jan nucen půjčovat si hotovost a pomalu se dostával do bludného kruhu řady půjček, kterými splácel ty předešlé. Tíživou finanční situaci se snažil řešit nejen prodejem některých panství (Náchod, Nové Město nad Metují, Valašské Meziříčí a dalších – viz Příloha č. 4), ale taktéž zdokonalením rybníční soustavy a vybudováním nového pivovaru v Dašicích. Pravděpodobně i sňatek s uherskou šlechticnou Magdalenou Thurzovou, jež byla v příbuzenství s bankéřskou rodinou augsburských Fuggerů, byl motivován možností případné finanční injekce. Nebylo to však nic platné, k finančním starostem se navíc přidaly zdravotní problémy a také nedůvěra krále Ferdinanda po tzv. prvním stavovském odboji.²¹ Po svém skonu 8. září 1548 zanechal synům Jaroslavovi, Vojtěchovi a Vratislavovi panství s dluhem čítajícím 350 000 tolarů.²²

Pardubice připadly po dělení majetku nejstaršímu Jaroslavovi, i on se snažil za pomoci kompetentních úředníků (pozdějších správců panství a dluhů Petra Hamzy a Oldřicha z Prostiboře) urovnat majetkové poměry, předně úsporami v počtu úřednického personálu a jeho platech. Jaroslav však byl po své účasti na protihabsburských schůzích povolán ke dvoru a účastnil se řady zahraničních cest, stejně jako bratr Vratislav.²³ Proto správa zadlužených a i nadále se zadlužujících statků (v nemalé míře také přispěním částek potřebných na reprezentaci rodu u dvora) spočinula plnou vahou na nejmladším Vojtěchovi. Myšlenka

¹⁹ Učení se zde však příliš neujalo a bylo počátkem šedesátých let, kdy město koupila královská komora, zrušeno. Viz SAKAŘ, Josef. Dějiny Pardubic nad Labem, Díl III. Část 2. Školství, Pardubice 1927.

²⁰ ŠEBEK, František a kol. Dějiny Pardubic I, str. 126.

²¹ Ačkoliv se Jan důrazně odmítl podílet na jakémkoli odporu přesahujícím hranice sněmovních jednání, jeho syn Jaroslav se zúčastnil jednání odbojných šlechticů a o to více se Ferdinand poté snažil připoutat perňštejnské pány k habsburskému rodu.

²² SAKAŘ, Josef. Dějiny Pardubic nad Labem, Díl I. část 1. Dějinný přehled města, zámku a bývalého panství do r. 1648, Pardubice 1920.

²³ Ten byl společníkem budoucího císaře Maxmiliána II. a později nejvyšším kancléřem českého království.

umoření dluhů se však ukazovala čím dál nereálnější a výnos z pardubického panství již časem nepokryl ani úroky z Jaroslavových dluhů, proto začalo roku 1558 vyjednávání s císařem Ferdinandem o prodeji Pardubic.

Ferdinand si vyhlédl Pardubice pro svého syna Maxmiliána zřejmě již při některé z dřívějších návštěv města (v letech 1539, 1549 a 1554). I přes zájem samotného Maxmiliána se jednání protáhla až do roku 1560, dílem také přispěním samotného Jaroslava, který roku 1559 odjel do Itálie a k jednání zmocnil manželku a bratra Vratislava. Konečná smlouva byla uzavřena až 21. března 1560. Maxmilián za panství zaplatil sumu 400 000 kop grošů míšeňských, která se však rozdělila mezi Jaroslavovy věřitele. Jaroslav sám zemřel 27. července téhož roku a jeho smrtí se uzavřelo sedmdesátileté období vlády Pernštejnů na Pardubicku. Pardubice byly poté postupně zařazovány do polabského systému komorních panství.

2.2 Komorní město Pardubice

Po koupi panství se dvorská komora nejprve musela vypořádat se zbytkem pernštejnských dluhů,²⁴ obnovit správu a samozřejmě také hospodářství panství. K tomu přispěla i rekonstrukce rybníční sítě, již organizoval fišmistr Matouš Křižanovský z Živanic. V porovnání se vzestupem rybníkářství na jihu Čech sice doba projektování rybníků na panství již pominula a v dalších letech docházelo k postupnému úpadku tohoto odvětví, přesto si ale pardubické rybníkářství zachovávalo významné postavení. Komora značně podporovala také pivovarnictví, ovšem na úkor městských pivovarů v Pardubicích a Bohdanči. Roku 1566 byl totiž obnoven pivovar v Dašicích a získal právo monopolního dovozu piva do poddanských krčem. Výrobky panských dvorů (Hradiště, Máteřova, Vystrkova a Podhůrského dvora) sloužily především k přímé spotřebě na panství než k vývozu. Kvůli klesající ceně peněz zavádí komora opět částečně naturální rentu, byly také vedeny diskuse o znovuzavedení robotních povinností a jejich případné podobě.

I v praktickém každodenním životě změna města poddanského na komorní samozřejmě přinesla citelné změny a dalo by se říci, že se jednalo vesměs o změny pozitivní. Již v předchozích letech pernštejnské vlády se díky hospodářskému i kulturnímu vzestupu a také vlivem nových příchozích (šlechty, úředníků nebo řemeslníků) postupně měnil způsob života zdejších lidí i sebevědomí měšťanů. Nejmovitější vrstvu města tvořily rodiny úředníků (ať již původu rytířského či měšťanského), cechmíři některých řemesel (především soukeníci,

²⁴ Nejednalo se jen o domácí věřitele, ještě dlouhá léta byly z Pardubic posílány splátky augsburským Fuggerům.

řezníci) a také kupci. Ti si většinou mohli dovolit zaměstnávat u sebe další pracovníky (tovaryše, služebnictvo) a věděli také, jak rozhojnit získané peníze - výhodnými půjčkami, hospodařením na předměstských dvorech nebo jejich pronajímáním. Do jakési místní „nobility“ můžeme zařadit také umělce, kteří se zasloužili o další půvabnou výzdobu města. Jedním z nich byl například Václav Všečetka pověřený roku 1563 přestavbou kostela sv. Jana Křtitele²⁵, nebo chrudimský Jiří Rosa, autor výzdoby řady zámeckých interiérů a také trojdílného epitafu Zmrtvýchvstání v kostele svatého Jana. Naproti tomu klesal vliv šlechty (zejména z řad rytířů), která se pro činorodé měšťanstvo jevila čím dál více jako zátěž a brzda hospodářského vývoje.

Vcelku poklidná éra nového komorního města byla ovšem v devadesátých letech narušena novými konflikty s tureckou říší, a tudíž velkými výdaji na financování vojska, čím dál výrazněji se navíc projevovaly konfesijní i mocenské rozpory v zemi, vnitropolitickou krizi ještě umocnilo soupeření královských bratrů Rudolfa a Matyáše. Během něj došlo roku 1608 k ozbrojenému střetu mezi měšťany a Matyášovými uherskými oddíly.²⁶

Boje vedli měšťané i někteří vrchnostensí úředníci rovněž proti rekatolizaci, jež zasáhla panství již roku 1581, kdy bylo pražskému arcibiskupovi uděleno právo dosazovat kněze na fary náležející ke komornímu panství.²⁷ Roku 1614 však byly při vizitaci zjištěny výrazné nesrovnalosti, defraudace nejen obecních, ale i sirotčích peněz, jež poskytly nanejvýš vhodnou záminku k výměně stávajícího úřednického aparátu a dosazení úředníků, kteří budou prospěšní komoře a jejím rekatolizačním snahám. Ve městě sice došlo k jakémusi pokusu o znovuzavedení protestantství (zabrání kostela svatého Bartoloměje a odstranění jeho výzdoby), avšak v nastalé situaci to nemělo vcelku žádný dopad. Situace postupně směřovala k tomu, co česká historiografie nazývá (druhým) stavovským povstáním, a město Pardubice stálo mimoděk u jedné z jeho rozbušek. Právě zde totiž císař Matyáš vydal 1. prosince 1617 známé nařízení o luterském kostele v Broumově.

²⁵ V jeho okolí se nacházel hřbitov s řadou náhrobků pardubických měšťanů a zámeckých úředníků, některé z nich byly později umístěny na venkovní omítce kostela.

²⁶ Celá událost začala poměrně banálně – jeden z uherských vojáků ukradl městského koně, dav měšťanů jej však při následné rvačce zastřelil a uherské vojsko vtrhlo do ulic města. Při přestřelce zemřelo okolo 50 osob z obou stran, ale obětí by bylo určitě daleko více, kdyby včas nezasáhli vojenští velitelé a městský hejtman.

²⁷ SAKAŘ, Josef. Dějiny Pardubic nad Labem, Díl III. Část 1. Život náboženský do roku 1900, Pardubice 1926.

3. Sousedé pardubičtí

Jak je patrné z předchozího exkurzu do historie města, stalo se poddanské a posléze komorní město Pardubice svědkem nejen řady politických a ekonomických změn, ale zároveň a mnohdy v přímé návaznosti změn sociálních a správních.

V šedesátých letech 16. století stálo v Pardubicích 260 domů, 120 ve městě, zbytek na předměstích.²⁸ Díky rozvoji obchodu, řemesel a s tím spojeným přílivem nových obyvatel²⁹ docházelo k postupnému přerodu pomenšího městečka v centrum panství a tím pádem také ke změně stylu života a sebevědomí jeho obyvatel. Šlechtici, kteří zde získali statky především za dob pernštejnských, ztráceli v pozdějších letech pozice ve správě panství a vlivem cenové revoluce také některé majetky. V průběhu 16. století se naopak dotvářela nebo nově vznikla řada řemeslnických cechů a právě z řad mistrů (zdejších či nově příchozích) pocházela nová městská nobilita.

Často byla koexistence dvou stavů ve městě doprovázena řadou problémů.³⁰ Napětí a následné třenice mezi měšťany a osobami rytířskými, které se údajně chovaly ke svým neurozeným sousedům přezíravě, ba dokonce s opovržením a výhrůzkami, a co více, zdržovaly či zcela odmítaly platit dávky obci, se vyhrótily roku 1581. Vyústily v jednomyslné usnesení obce, podle něhož „po dnešní den z nás žádný ani budoucí držitelé gruntův našich pod žádným vymyšleným způsobem žádného gruntu svého osobám stavu rytířského obojího pohlaví mužského i ženského neprodával.“³¹ Z usnesení byly vyloučeny ty šlechtické osoby, jež na Pardubicku byly zakoupeny, jim nemělo být bráněno ani v další koupi nemovitostí. Zato ovšem obec očekávala dodržování městských norem a především včasné plnění pohledávek.

²⁸ ŠEBEK, František a kol. Dějiny Pardubic I, str. 194.

²⁹ Podmínky přijímání nových sousedů byly stanoveny v městském zřízení: „O přijímání v sousedství: It. Ktož by se koli sedlíd [sic] do města neb předměstí, ten aby svého zachování list přinesl.“ SOkA Pce, AM Pce, Knihy rudé, inv. č. 86, č. knihy 55, folio 13^a. Někdy se ovšem stávalo, že vrchnost přijetí uchazeče, který mohl být vývoji města prospěšný, radě bez ohledu na potřebné náležitosti dala příkazem.

³⁰ Objevoval se i nesouhlas se zasahováním městských soudů do záležitostí sporů rytířského stavu – kupříkladu pan Jan Vlk z Konecchlumí ve sporu se švagrovou Dorotou Adlspachovou (sestrou pardubického hejtmana) týkajícího se bratrovy poslední vůle si stěžuje, že „[...] ku právu městskému k rozeznání nenáleží, než toliko ku právu zemskému [...]“ neboť „[...] ti pořádkové nejsou, aby kšaftové stavu rytířského k rozsuzování aneb potvrzování býti měli [...]“ SOkA Pce, AM Pce, Pře o kšaft pana Hynka Vlka z Konecchlumí, v pátek po svatém Lukáši 1568, kart. č. 9, inv. č. 1635. V Brikcího sbírce městských práv je však přímo artikel s názvem Zeman, žaluje – li na městském právě, toho práva řád a právo trpěti má (kapitola XXIII. artikel IX.).

³¹ SOkA Pce, AM Pce, Knihy rudé, inv. č. 86, č. knihy 55, folio 24^r.

3.1 Šlechta

Část šlechty (z většiny stavu rytířského) usídlená ve městě pocházela z okolních statků skoupených Pernštejnů nebo s nimi sousedícími, popřípadě - pokud se jednalo o úřednictvo - se osvědčila ve své předchozí funkci na jiných panstvích. Takovou osobností byl např. hejtman panství, pan Jiřík Adlspach z Damsdorfu (o jeho osobě blíže později) či místohejtman Jiřík Čejka z Volbramovic a Zálužan.³²

Pozoruhodným pardubickým „přirůstkem“ se stal roku 1564 Jan Jelínek st. z Koldína. Vykonával původně funkci radního písaře v Náchodě (na panství Smiřických), v Pardubicích se ovšem ujal pozice místohejtmana. Přídomek „z Koldína“ mu byl přidělen roku 1557, získal jej společně s přítelem Pavlem Kristiánem, známým autorem zákoníku městských práv.³³ Zemřel roku 1570 a statek ve městě i v Náchodě odevzdal synům pod poručnictvím hejtmana Adlspacha. Je patrné, že se ve městě těšil velké vážnosti – ještě roku 1570 zastupoval písaře Šimona Bumbála soudícího se s Mandalenou z Weitmile, vdovou po důchodním písaři Levhartickém, o nebožtíkův dluh 400 kop míšeňských.³⁴

Matyáš Levhartický z Levhartic i Šimon Bumbal také vstoupili do povědomí pardubických měšťanů, ovšem poněkud jinou cestou. Roku 1567 byl důchodní písař Levhartický odvolán z úřadu, zjistilo se totiž, že v pokladně chybí značná suma peněz. Manželka Mandalena z Weitmile, již byl po Matyášově smrti z důvodu zaplacení dluhu zabaven dům i cennosti, sice tvrdila, že muž peníze nezpronevěřil, dle jejího tvrzení byly z pokladny ukradeny, ale nepomohlo jí ani odvolávání na hejtmana, který měl údajně o krádeži vědět. Bumbal byl ze stejného důvodu z pozice sirotčího písaře odvolán roku 1572. Zdá se tedy pravděpodobné, že zmiňovaných 400 kop míšeňských půjčil Levhartickému z pokladnice sirotků.³⁵

³² Jiříkova žena a vdova po někdejším purkrabím Čeňkovi Bořkovi Maryana byla na panství připomínána ještě v 70. letech, kdy požadovala (skrže poručníka Jiříka Vopselku) vrácení 10 kop grošů míšeňských, jež půjčila Regině Uzdárce na koupi louky. SOkA Pce, AM Pce, Nálezy ve přích při právu města Pardubic (zlomek) 1570-1573 (dále NVP), inv. č. 153, č. knihy 122, folio 37^r.

³³ JIREČEK Hermengild. Práva městská království českého a moravského, Praha 1876 (5. vydání).

³⁴ Zasloužil se také svou přímlovou o vyřešení sporu Marty Tučapské s její ovdovělou snachou.

³⁵ Ani funkční období Matyášova nástupce neskončilo jinak – Bohuslav Křižanovský ze Živanic dlužil k roku 1582, kdy jej komora zbavila funkce, 1.986 kop grošů. ŠIMEK, Tomáš: Správa pardubického komorního velkostatku v předbělohorském období, in: Východočeský sborník historický, Pardubice 1991, str. 139–168.

Do své smrti roku 1572 žil na panství také někdejší důchodní písař a fišmistr Matouš Křižanovský, Jiřík Čulík z Ruttwasu a Klanovského vrchu, budoucí forstmistr, se zde zakoupil roku 1571.

3.2 Řemeslníci

S přílivem nových obyvatel stoupala poptávka po řadě komodit a výrobků (v počátcích zejména ze strany vrchnosti a jejích úředníků), které často na panství neměly příliš silnou nebo ještě zcela nevytvořenou tradici. Řada řemeslníků z jiných měst českého království (Hradce Králové, Chrudim, Kutné Hory) nebo z oblastí zahraničních, nejčastěji německých (barvíři, jircháři, zlatníci), však musela zpočátku vyčkávat na předměstských gruntech, až se objeví příležitost zakoupit se ve městě a rozšířit výrobu. Dalším faktorem nepřilíš rozvinuté řemeslné produkce byl také postupně se utvářející cechovní systém. K jeho dotvoření bylo ovšem zapotřebí určitého počtu řemeslníků a rozvinutější výroby, jež by si žádala ustanovení pevného řádu.

Cechy plnily řadu důležitých hospodářských funkcí, určovaly nejen rozsah výroby a cenovou hladinu, dohlížely také na kvalitu produkce a ochranu domácího trhu a místních řemeslníků před cizí produkcí. Reprezentanty a vrchními představenými byli tzv. cechmistři. Každý cech delegoval dva cechmistry a ti byli jmenováni do úřadu při obnově městské rady,³⁶ tou byli po dobu svého funkčního období také kontrolováni. Vedle cechmistrů se starali o funkci organizace ještě čtyři starší a agendu zajišťoval cechovní písař. Při vstupu do cechu bylo nutné předložit zachovací list a dokázat manželský původ svůj i svých rodičů. Jednou z cestiček, které usnadnily přijetí do cechu, byl mj. sňatek s dcerou některého z osedlých mistrů nebo s vdovami bývalých členů.³⁷

K roku 1512 bylo v městském zřízení uvedeno šest cechů – cech řezníků, pekařů, sladovníků, soukeníků, barvířů a ševců.³⁸ V samostatném článku se píše i o některých

³⁶ Závazek předčítaný cechmistry při vstupu do úřadu byl vepsán v městských knihách: „My, kteříž jsme povoláni v tento úřad cechmisterský, slibujeme pánu bohu všemohoucímu v tomto úřadu nám svěřeném od jeho milosti pána našeho a od pána purkmistra a pánů i ode vši obce věrně a právě činiti každému chudému jako bohatému, hosti též jako domácím. Toho nám dopomáhej pan bůh všemohoucí.“ SOKA Pce, AM Pce, Knihy rudé, inv. č. 86, č. knihy 55, folio 18^r.

³⁷ Tkalcovský cech stanovil dokonce pravidlo, že každý svobodný vstoupivší do cechu se musel pod pokutou půl kopy do roka oženit. SAKAŘ, Josef. Dějiny města Pardubic nad Labem, V. díl Cechy městské, Pardubice 1935, str. 147.

³⁸ SOKA Pce, AM Pce, Knihy rudé, inv. č. 86, č. knihy 55, folio 11^r–13^a.

necechovních řemeslech (kožišníci, tkalci, krejčí, uzdář, střelec, konvář a mečíř),³⁹ jimž byly vyčítány přemrštěné ceny výrobků.⁴⁰ Postupně byly i jim a dalším řemeslům potvrzovány cechovní řády (artikule), roku 1518 krejčím a postřihačům, za Vojtěcha truhlářům, zámečníkům, uzdářům, ručníkářům, sklenářům, roku 1537 dočkal se i cech kovářů, kolařů a bednářů, o dvě léta později také soukenický cech. Za Pernštejnů musely být sepsány rovněž artikuly tkalců, mlynářů, pekařů, perníkářů a sladovníků, jejich podoba je však známa až z konfirmací udělených za komorní éry (počínaje rokem 1570).

Mezi nejprestižnější řemesla patřilo až do 70. let pardubické soukenictví. Zdejší sukno bylo vyhlášené svou kvalitou, kromě vývozu do dalších měst na panství jsou doloženy rovněž obchodní kontakty s Polskem. Kvůli nedostatku vlny zavedli páni z Pernštejna ve městě zvláštní trhy na vlnu, jež byla dovážena i ze vzdálenějších míst, mj. z Prahy, dala se však sehnat i mimotržně od některých překupníků. Výrazný útlum výroby ve 2. polovině 16. století byl způsoben nejen vnitřními problémy (velké náklady na provoz valchy, kterou dostal od komory do správy cech, problémový dovoz surovin a špatný odbyt), ale také trendem přesunu výroby z Čech na Moravu.

Pomyslnou štafetu vedoucího řemesla převzal poté cech řezníků. Velké pastviště v nedalekých Opatovicích, které bylo jednou ze zastávek dobytkářského tranzitu z Polska, a dodávky dobytka z okolních vesnic zajišťovaly řezníkům solidní surovinovou základnu. Výhodou byla také pozice masných krámů umístěných přímo na náměstí. Rodiny řeznických (cech)mistrů se řadily díky tomu k nejmovitějším a často také nejvlivnějším měšťanům (jeden příklad za všechny – řezník Jakub Prachatický, primátor města v letech 1567–81).

Po roce 1560 se rozvíjela většina řemesel i dále, zanikla jen ta, která byla bezprostředně závislá na zakázkách od vrchnosti (platněři, konváři), nadále však fungovala řada z těch, jež produkovala zboží určené k sebereprezentaci. Klientelu již tito řemeslníci nenacházeli pouze u úředníků velkostatku, ale v čím dál větší míře u samotných měšťanů. Nejlepším názorným dokladem této tendence jsou nejen městské počty a dochované kšafy,⁴¹ ale také majetkové spory měšťanů, při kterých domácí inventář nejednou posloužil k umoření peněžních dluhů.⁴²

³⁹ Řemeslná produkce však byla jistě obsáhlejší. Hamr („kovářská šlajfěrna“) stával nedaleko mlýna již roku 1507, stejně tak soukenická valcha (podle ní dostala také tato část Dlouhého předměstí přízvisko „na Valše“). Připomínána byla rovněž konvářova kovolitecká dílna („hut' dělová“).

⁴⁰ K regulaci vysokých cen ostatně přistoupila vrchnost hned několikrát (roku 1535, 1539 a 1542).

⁴¹ Např. kšaft Anny Hájkové, tkalcové z Dlouhého předměstí z roku 1571 (SOkA Pce, AM Pce, Kšaft Anny Hájkové, Pardubice v pátek před památkou vtělení Pana Krista 1571, kart. č. 8, inv. č. 1398) nebo Kateřiny

Lze tedy konstatovat, že v rozmezí přibližně šedesáti let (1510 - 1570) zažily Pardubice obrat od nepříliš rozvinutého městečka k vyspělejšímu řemeslnicko – zemědělskému městu, přičemž důležitým faktorem pro další existenci cechů bylo potvrzení a v některých případech i rozšíření cechovních privilegií císařem Maxmiliánem. Dále také skutečnost, že císařův příklad následovali i další vlastníci Pardubic.⁴³

3.3 Další obyvatelé města a předměstí

Kromě výše jmenovaných, řekněme „vůdčích“ skupin, nechají nás dobové prameny nahlédnout čas od času a většinou bohužel pouze mlhavě i do života dalších obyvatel panství, tedy podruhů (v Pardubicích většinou těch řemeslnických, nezakoupených ve městě, avšak vykonávajících zde řemeslo u některého z osedlých měšťanů), zemědělců, služebnictva nebo těch, kteří nebyli z nějakého důvodu (vykonávaná profese, špatná pověst, provinění proti zákonům a normám) považováni za čestné a plnoprávné členy obce.

Podruhům byly přímo věnovány dvě části městského zřízení, O přijímání podruhuov a Podruzi při čem mají zachováni býti, zmínku o podruzích řemeslnických najdeme rovněž v článku O řemesliech.⁴⁴ Jim především byla také určena výzva, aby se co nejdříve se zakoupili v Pardubicích. Pokud by byli při výkonu řemesla přistiženi předtím, mělo být okamžitě pozastaveno a městu zaplacená pokuta patnáct grošů bílých. Jedinou výjimkou byli ti, kteří čekali na uvolnění gruntu ve městě, zejména řezničí podruzi.

Stejně jako ostatní obyvatelé byli podruzi od roku 1512 zbaveni robot, spolu s ostatními jsou ovšem povinni vykonávat tzv. ponuocku a bránit město v případě nebezpečí či ohrožení. Každý, kdo k sobě za jakýmkoli účelem přijímal podruha, byl povinnen oznámit tuto skutečnost městské radě. Nesplnění této povinnosti se trestalo pokutou deset grošů bílých. Přitom bylo v hospodářově vlastním zájmu prověřit si svého případného nájemníka a jeho schopnost adaptovat se na městská pravidla a způsob života, neboť byl do určité míry

Prachatické, vdovy po primátoru Jakubovi Prachatickém, sepsaný roku 1582. Paní Kateřina („vědíce dobře o tom, že což se narodilo, umřítí a smrti poddáno býti musí a zvláště v těchto nebezpečných časech jsoucí od pána Boha navštívena nemocí“) byla zřejmě jednou z obětí moru, který toho roku v Čechách propukl. (OA Pce, AM Pce, Kšaft Kateřiny Prachatické, Pardubice v sobotu na den sv. Michala archanděla 1582, kart. č. 8, inv. č. 1409). Obě ženy rozdělují mezi příbuzné kromě peněžních částek také oděvy, šperky či nádobí.

⁴² Podělili se tak např. přípovědníci na statek Václava Hájka. SOkA Pce, AM Pce, NVP, inv. č. 153, č. knihy 122, folio 45^r–47^r.

⁴³ Městským cechům se věnoval Josef SAKAŘ V.dílu Dějin (Cechy městské), vycházel přitom především z fondu Cechy na Pardubicku uloženém dnes v SOkA Pardubice.

⁴⁴ SOkA Pce, AM Pce, Knihy rudé, inv. č. 86, č. knihy 55, folio 11^r a 13.

zodpovědný za jeho budoucí činy a chování. Rozhodující „kvalifikací“ podruha byla jistě i míra znalostí, zkušeností, popřípadě pracovitost dotyčného.

Z pramenů můžeme vyvodit poměrně vysokou sociální mobilitu této společenské skupiny, tedy podruhů, čeledí, služebnictva a pomocníků, kteří přispívali k chodu řemesla, zemědělství či domácnosti. Někteří sbírali zkušenosti v okolí rodiště, řada z nich však poznala různá místa Českého království, nebylo rovněž vyloučeno, aby jejich cesty směřovaly i za hranice (např. do Polska, Uher).⁴⁵ Ať už tomu bylo jakkoli, životní úroveň těchto lidí závisela na celé řadě faktorů - lokalitě, povaze práce, přístupu hospodáře – a nebyla vždy zrovna nejlepší. Bylo tedy dobré, pokud se naskytla příležitost si alespoň trochu polepšit. Ne vždy se však tato příležitost nacházela ve sféře platných právních norem.

V zápisech (především těch vepsaných do smolných knih) lze vysledovat, že byla rozšířena především drobná kriminalita, nejčastěji ve formě krádeží obilí, šatstva, vybavení domácnosti, ale i zbraní.⁴⁶ Nebývalo neobvyklé, že přistižení při krádeži nebo zjištění takového činu bylo vyřešeno mimosoudně, zejména pokud se jednalo o první a jediný delikt, polehčující okolností bylo také navrácení kradené věci původnímu majiteli. U případného výsledku býval rovněž brán ohled na věk a původ obviněné osoby, svou roli zde mohla sehrát i „přímluva dobrých lidí,“ tedy vlivnějších a důvěryhodných zastánců, kteří tak mohli dosáhnout zmírnění trestu. Pro některé osoby byla jistě odstrašující atmosféra vězení natolik silným zážitkem, že si propříště dali přinejmenším větší pozor, jiní se však v pramenech objevují víckrát nebo již během výsledku přiznávají, že byli předešle trestáni. Taková opakovaná a leckdy stupňující se trestná činnost mohla přivést a mnohdy také nakonec přivedla dotyčného až k šibenici.

Zvláštní a i přes vzrůstající badatelský zájem dodnes ani zdaleka ne zcela prozkoumanou skupinu raně novověké společnosti tvořili lidé vykonávající řemesla či úkony, jež nebyla ostatními považována za čestná, popřípadě byla spojena s možnou nekalou,

⁴⁵ Stejně tak tomu bývalo i naopak, u soudu se nejednou objevují Poláci a Němci. V jednom takovém případě vystupoval pardubický hejtman Adlspach v poněkud netradiční pozici, a sice jako tlumočník. Na zámek byl roku 1564 přiveden formanský pacholek Němec Hendrych, který ukradl svému pánovi váček s penězi a přiznal se k tomu v jedné vesnické hospodě jakémusi německy mluvícímu pacholku. Zdejší rychtář jej pak na pacholkovo udání přivedl do Pardubic, kde o události referoval hejtmanovi česky, přičemž Adlspach vyslýchal zároveň Hendrycha německy. Státní oblastní archiv Zámorsk (dále SOA Zámorsk), fond Velkostatek Pardubice (Vs Pce), Zlomky smolných register panství z let 1561 – 1615 (ZSRP 1561 - 1615), inv. č. 4101, č. knihy 1510, folio 8.

⁴⁶ Ostatně ozbrojeni bývali i sami podruzi, ať již tesáky, šavlemi či ručnicemi, jeden z delikventů dokoce udává, že ukradl ručnici podruhyňi.

podvodnou činností. Otázkou ovšem zůstává, koho lze do této skupiny zařadit v českých zemích, potažmo tedy na pardubickém panství druhé poloviny 16. století. Prameny nepodávají dostatek informací ani k těm povoláním, jež jsou v této souvislosti jmenovány nejčastěji – tedy kat, biřic a ras, podléhajícím dohledu městských radních (potažmo rychtáře).⁴⁷ Ačkoli se do dnešních dnů dochovala tzv. Kniha snížených osob, najdeme v ní zápisy až z pobělohorského období, především pak majetkové přesuny spojené s katovskou rodinou Zelingerů, vykonávajících ve městě katovské řemeslo od konce 17. století. Poslední titulární pardubický kat z tohoto rodu zahynul roku 1825 při požáru katovny, jež stávala na předměstí poblíž někdejší soukenické valchy. Úkolem kata bylo nejen popravování zločinců, ale rovněž provádění utrpných výslechů, snímání těl z šibenice a pohřbívání ostatků popravených. S ohledem na solidní znalosti anatomie bývali také mnohdy (a co nejdiskrétněji) vyhledávanými ranhojiči. V polovině 16. století vykonával katovské řemeslo Šimek, vyučený ve 40. letech v Hradci Králové u zdejšího mistra ostrého meče Jakuba Kačírka. Kačírek byl později před pardubickým soudem obviněn z řady krádeží a čarodějnictví, jehož se měl dopouštět se svou družkou, rasovkou Lídou. Oba byli odsouzeni k smrti.⁴⁸ Šimon Hradecký je vzpomínán v pramenech ještě roku 1571 v průběhu soudního sporu s vdovou po Jiříku Žižkovi (viz 5. kapitola), ačkoli literatura uvádí, že již od roku 1568 vykonával popravčí řemeslo jistý Machouš. Žižka však byl již v době sporu po smrti, není tedy jisté, zda se zmínka o případném výslechu nevztahuje k minulosti, kdy byli ještě oba, delikvent i kat, naživu.

Další osobou nevalné pověsti byl městský biřic (setkáme se rovněž s názvy právní posel či šatlavní hospodář). Jeho hlavním úkolem byla správa městské šatlavy a dohled nad vězni, za menší úplatky jim byl zřejmě většinou ochoten opatřit jídlo či některé další potřeby nebo naopak pronést ven věci, které by mohly obviněnému přihoršit. Při popravách vyzváněl na

⁴⁷ S ohledem na první kapitulu Brikcího městských práv (týkající se konšelského úřadu) lze dále uvést lazebníky, bradýře, piště a hudce. Těmto řemeslům je dle článku XXIII. vtup do osazenstva městské rady zapovězen.

⁴⁸ Kuriózní na tomto případě, jenž uvádí ve svých pracech již Zdeněk Bičík i Jindřich Francek, je skutečnost, že Kačírka popravil právě jeho někdejší učeň Šimek. Lídin výslech (jehož přepis uvádí ve své knize Jindřich FRANCEK. Mistři ostrého meče, Pardubice 1995, str. 36–37) představuje významnou sondu do praktik tehdejšího čarodějnictví, přičemž většinu z nich se dozvěděla od rasa a jisté katovky Markyty. Lída byla za své činy zaživa zahrabána a Šimek jí poté probil srdce kulem.

zvon a informoval o činech odsouzených, sám mohl vykonávat menší tělesné tresty.⁴⁹ Účastnil se rovněž rychtářových obchůzek městem.

Zejména z hlediska hygieny města byl důležitým členem společnosti ras (pohodný), který měl na starost odstraňování mršin, odchyt toulavých psů a koček, čištění záchodové jímky, stok ad. V některých městech byly tyto úkony svěřeny přímo katu, časem obě funkce na většině míst splynuly a vykonavatelem bývala jedna osoba.⁵⁰

⁴⁹ Dokonce i biřici se stávali oběťmi trestné činnosti a to ne jen v souvislosti s pokusy vězňů o útěk. Vávra z Dašic doznává roku 1568, že předešle ukradl biřici z Heřmanova Městce dva kabáty, nohavice, boty, váček, ba dokonce i palečnice. SOA Zámorsk, Vs Pce, ZSRP 1561–1615, inv. č. 4101, č. knihy 1510, folio 14^a.

⁵⁰ K tomuto řemeslu se váže jedna zajímavá kauza. Roku 1577 stanuly před pardubickým hrdelním soudem dvě dvojice, Jíra Piskač se svou kuběnou Zuzanou a Jíra Zelinka z Bohdanče s Maryanou. Společně se potulovali a protloukali až do chvíle, kdy byli zadrženi pro krádež oblečení, již se dopustily Zuzana s Maryanou v Chuchli. Během výslechu vyšlo najevo nejen, že Jíra Zelinka ostatním zatajil, že je vyučený ras (řemeslo vykonával v Mladé Boleslavi, Bydžově a nějaký čas i v Pardubicích), ale že se dokonce zná se zdejším rasem. Říká o něm, že se vyučil v Litomyšli, poté však od řemesla na čas upustil a byl „pastuchou.“ Otázkou zůstává, zda se jedná o ojedinělý případ nebo zda byla podobná „praxe“ neudání osvojeného difamovaného řemesla jednou z cest, jak se zapojit do společnosti. SOA Zámorsk, Vs Pce, ZSRP 1561–1615, inv. č. 4101, č. knihy 1510.

4. Správa panství a města

Upevnění a hierarchizace zdejší správy a některé její pozdější proměny často citelně zasahovaly do života města a více či méně ovlivnily většinu osedlých i neosedlých obyvatel. Ve druhé polovině 16. století přebírali řadu pozic, jež byly za pernštejnské éry obsazovány šlechtickým stavem, sami měšťané. Zejména od této doby lze pozorovat jistou „emancipaci“ představitelů správy, v pozitivním i negativním slova smyslu.

Pozici hlavního zprostředkovatele mezi vrchností a panstvím zastával hejtman (případně místodržící či správce). Kromě něj jmenovali Pernštejnové řadu dalších úředníků, kteří podléhali jejich přímé kontrole. Byl jím například příležitostně volený místohejtman, k úřednickému aparátu dále náleželi důchodní a sirotčí písaři, forstmistr s lesními a hajnými, panský měřič, fišmistři ad.

Naproti tomu zástupci městské rady, jakožto hlavního orgánu městské samosprávy, byli do funkce dosazováni dle vůle městské obce, stejně tak rychtář. S postupným rozšiřováním pravomocí narůstala také míra sebevědomí konšelů. Ti si začali v plné míře uvědomovat nejen své povinnosti a závazky, ale rovněž práva a výhody úřadu. Díky tomu je v pozdějších nejistých dobách dokázali se zarputilou odhodlaností bránit a prosazovat.

4.1 Hejtmané panství

Hejtman jakožto nejvyšší zástupce vrchnosti z řad vrchnostenských úředníků zodpovídal za chod panství (viz Příloha č. 5) a jeho efektivní správu. Za časů Jaroslava z Pernštejna převzal sice formálně pravomoci hejtmana buď místodržící či správce panství, i ti však byli měšťany nadále titulováni jako hejtmani a mnohdy toto oslovení také sami vyžadovali.

Z Kunětické hory přesídlil do města (viz Příloha č. 6) první pernštejnský hejtman Jindřich Březnický z Náchoda již roku 1492. Jednalo se o muže ze šlechtického stavu a i nadále po dobu pernštejnské nadvlády na Pardubicku byla většina úřednického aparátu dosazována z řad nižší šlechty. Až v šedesátých letech lze pozorovat znatelnější pronikání měšťanů na úřední pozice. Na konci 16. století se dostala za Valentina Žaluda do rukou městského stavu dokonce i funkce hejtmana.

V letech 1563–1591 vykonával tuto funkci slezský šlechtic Jiřík Adlspach z Damsdorfu, někdejší hejtman v Roudnici, který se velmi záhy zapojil i do zdejšího čilého obchodu

s nemovitostmi.⁵¹ Dle četných procesů s jeho důchodními a sirotčími písaři lze předpokládat, že ne všechny Adlspachovy peněžní a obchodní transakce bývaly legální, ačkoli samotnému pánovi z Damsdorfu se podobné machinace nikdy přímo neprokázaly. I přes tuto skutečnost (anebo možná spíše zčásti i díky ní a pro vlastní prospěch) dohlížel na vzrůst ekonomické úrovně dominia a bývalo o něm známé, že neváhal s dostatečnou razancí prosadit vlastní autoritu.

4.2 Městská samospráva

4.2.1 Městská rada

Pardubická rada byla složena jako ve většině měst z dvanácti konšelů (přísežných) vybíraných z řad městského patriciátu. Jakýmsi představeným rady býval purkmistr, v jehož funkci se konšelé každý měsíc střídali. Purkmistr po dané období organizoval činnost radních, zodpovídal za městskou pečeť, řídil zasedání rady,⁵² dohlížel na zapisování příjmů a výdajů. Dále zodpovídal za správnou manipulaci s ohni a odemykání i zamykání bran dle stanoveného plánu a místních zvyklostí. První purkmistr jmenovaný po obnovení (sázení) rady a tedy po schválení městského počtu (ročních příjmů a výdajů), jež předložila rada předchozí, měl přízvisko primas (primátor). V pramenech se také objevuje titul „hospodář města“,⁵³ neboť míval většinou na starost ekonomiku města. Po skončení funkčního období mohl za sebe každý z konšelů navrhnout vhodné zástupce (dva až tři, přičemž ne více než jednoho z vlastní rodiny) a konečný návrh byl předložen vrchnosti nebo hejtmanovi panství.⁵⁴ Zásada, že by nikdo neměl zůstat ve funkci dvě léta po sobě, byla za Pernštejnů dodržována pouze na pozici primátora, později se již i zde setkáváme se stejnou osobou.⁵⁵ Mezi lety

⁵¹ Ačkoli mu to instrukce vydané Maxmiliánem roku 1563 (právě při nástupu Adlspacha do funkce) přísně zakazovaly. Více ŠIMEK, Tomáš. Správa pardubického komorního velkostatku, str. 139–168.

⁵² Odehrávala se v budově radnice na hlavním náměstí (na rohu dnešní ulice), zde bývala také městská váha, orloj a zvony (viz Příloha č. 7). Schůze se měly konat vždy nejdéle po dvou nedělích, bylo – li třeba, každý týden v pátek.

⁵³ Například v úvodech k městským počtům: „[...] stal se počet z důchodů městských obecních pardubských za hospodáře města Jakuba Prachatického [...]“ SOKA Pce, AM Pce, Kniha městských počtů I (1530–1560) - dále KMP I, dodatek (II D1).

⁵⁴ Spolu s konšely byl jmenován rovněž rychtář, starší obecní, správci sirotčích peněz (ve 2. polovině 16. století pouze jeden), dva starší důchodní, dva správci obecního dvora, kostelníci a 2 správcové špitálu. Seznam nových jmen se často vkládal k vyúčtování uplynulého roku, který předkládala ještě rada minulé, je tedy možné mj. pozorovat střídání některých měšťanů v udaných funkcích. K dalším obnovovaným funkcím patřili rovněž cechmistrů, dohledáči k chlebům, pivům a skladům.

⁵⁵ Některá jména se kupříkladu v seznamech radních pro 60. léta objevovala prakticky kontinuálně – Jakub Postřiháč, Václav Postřiháč, Jan Šišatka, Jan Řehák, Jan Čáslavský a řada dalších (viz Příloha č. 8).

1553–67 se střídali tři domácí řemeslníci – Jakub Postřihač, Jan Dubský a Václav Boukal, po druhou polovinu šedesátých let a většinu let sedmdesátých funkci primase vykonával Jakub Prachatický, řezník a také zeť bývalého primase a profesí rovněž řezníka Janthy. Po něm pak vidáme většinou řemeslníky příslé z jiných měst.⁵⁶

Pravomocemi a povinnostmi osazenstva rady i průběhem jednání městských soudů se městské zřízení zabývalo dostatečně podrobně, udávalo také výši pokut při překročení daných pravidel.⁵⁷ Konšelé spravovali nejen vlastní obecní pokladnu⁵⁸, ale dohlíželi také na finance městského špitálu, kostelů a především peněz sirotčích. Možnost disponovat především s aktivy nezletilých sirotek ukázala přísedným jednu z cest, jak naplnit městskou pokladnu.

Po koupi města královskou komorou došlo k nebyvalému navýšení městské hotovosti, především díky čilému obchodu s nemovitostmi. Tento trend předbělohorského období byl založen na převodu nemovitostí ve formě dlouhodobých splátek. Při koupi nemovitosti zaplatil kupující jen část kupní ceny (tzv. závdavek) a dle dohody s bývalým majitelem poté splácel každoročně po několika kopách grošů až do splacení sumy. Pokud dotýčný potřeboval peníze hned, prodal svůj podíl za domluvenou částku někomu jinému. Důsledkem těchto převodů však – v závislosti na výši splátky a době splatnosti – nezískal ani polovinu nominální hodnoty svého podílu. Na Pardubicku tímto způsobem investovali nejen bohatší měšťané a úředníci, ale také sama městská obec.

První podíly získala obec ve formě odúmrti ve třicátých letech, další prodali někteří měšťané po požáru roku 1538. Skutečný roukvět přichází však až v letech šedesátých, kdy se rada zbavila dohledu vrchnosti nad sirotčími penězi. Jednalo se buď o hotovost či splátky domovních peněz, které byly sirotkům ukládány do městské pokladny do dosažení zletilosti (při případné smrti sirotka připadly finance odúmrtí obci). Již za Pernštejnů si z tohoto zdroje měšťané půjčovali, ovšem nyní představovaly pro purkmistra a konšely skutečně „zlatý důl.“ Rada je využila nejen k dalšímu skupování nemovitostí, ale také k poskytování půjček na úrok a to nejen měšťanům, ale rovněž okolním městům. Jednalo se vždy o výhodné investice, jež radním poskytovaly další a další finanční prostředky k uskutečnění nových transakcí,

⁵⁶ Sám Jakub byl tchánem pozdějšího primasa Jana Svitavského, zdá se tedy, že umění dobře se oženit, popřípadě vdát, nebylo ceněno pouze v rámci cechu, ale přenášelo se i do sféry politické.

⁵⁷ Zajímavý je artikl O šeptání v radě, podle něj museli nepozorní purkmistři, kteří vzájemným rozhovorem rušili zasedání rady, zaplatit pokutu ve výši dvou grošů bílých. SOkA Pce, AM Pce, Knihy rudé, inv. č. 86, č. knihy 55, folio 4^r.

⁵⁸ Jejíž stav (v groších míšeňských) jim vždy před renovací předkládali starší duchodní písaři.

zatímco sirotci, s jejichž financemi se čile obchodovalo, samozřejmě dostávali po dosažení zletilosti pouze původní „vklad.“⁵⁹

Jednou z četných ukázek takových transakcí je například zápis v městské knize z roku 1564. Faltýn Žid prodal svůj dům na Malém předměstí Janu Kapsáři, přičemž ze závdavku (40 kop a dalších 18 kop vyplacených o svatém Václavu) a dalších doplatků (ročně po 8 kopách vždy při svatém Václavu) odevzdal Faltýn 9 kop purkrechtních, 7 kop sirotčímu písaři Jiříku Šišatkovi do sirotčí sumy a 2 kopy písaři Bumbalovi na zámek. Ovšem hned následujícího roku (1565) Jan Kapsář prodal dům dále, a sice pekaři Štěpánu Rosovi. Závdavkem získal 68 kop a Rosa po něm přebral roční splátky 8 kop grošů určených Faltýnu Židovi (se změnou termínu splatnosti na den sv. Jiří). Ani Rosa si nemovitost neponechal, roku 1572 ji od něj získal Jan Truhlář z Chrudimi.⁶⁰

Páni z Pernštejna převedli na městskou radu také hrdelní jurisdikci a tím pádem i výdaje na vedení šatlavy a na popravy. Ty se zpočátku konaly na zámeckém dvoře, později u cesty vedoucí na Chrudim (dodnes nese tato část města příhodné jméno Na Spravedlnosti).⁶¹

4.2.2 Rychtář

„Člověk, který má za rychtáře neb soudci volen býti, nemá býti křivý přísedník, ani psanec, ani vyobcovaný, nebud' také žid, ani pohan, ani kacír, bud' také syn dobrého luože, nebud' také hrubec, totiž v mraviech hrubý a hlupý. Má také býti těla zdravého, zvláště na rukau aby nedostatku netrpěl. Nemá býti slepý, ani hluchý, ani němý, a na letech 21 let aby přesáhl, osmdesáti let aby nedocházel.“⁶²

Kromě výše psaných předpokladů měl ten, od něhož se očekávalo, že bude dobrým rychtářem, dále disponovat čtyřmi ctnostmi považovanými pro výkon daného povolání za

⁵⁹ I tak se dá v praxi uplatňovat závazek, jež skládali konšelé při vstupu do úřadu, v němž čteme: „[...] spravedlivě vynášeti zvláště vdovám a sirotkům, spravedlivosti jich jim dopomáhati domácím i přespólním, chudému i bohatému všecku spravedlnost učiniti a to pro přízeň i pro nepřízeň, pro dar i pro nedar, pro přátelství i pro nepřátelství [...]“ Ze slůvek: „[...] k tomu nám dopomáhej pánbůh všemohoucí, panna Marie i všichni svatí“ byla po příklonu pardubských k novoutrakvismu zmínka o Bohorodičce a svatých přimlucích vyškrtuta. SOkA Pce, AM Pce, Knihy rudé, inv. č. 86, č. knihy 55, folio 19^a.

⁶⁰ SOkA Pce, AM Pce, Kniha gruntovní bílá města Pardubice 1561-1638, inv. č. 87, č. knihy 56, folio 42^r, 86^a.

⁶¹ O pardubickém hrdelním soudnictví v daném období bude pojednáno podrobněji v samostatné kapitole.

⁶² JIREČEK, Hermengild – JIREČEK, Josef. M.Bričího z Licka Práva městská dle textu z r. 1536, Praha 1880, str. 203 – 204.

zvláště potřebné, a sice spravedlností, silou (tělesnou i duševní), opatrností a skromností. Neopomenutelnou součástí „kvalifikace“ byl rovněž hospodářský potenciál, důvěryhodnost a dobrá pověst, dodávající jedinci potřebnou prestiž a autoritu. Rychtáře volili starší obecní při obnovování rady, přičemž poměrně často se v této pozici setkáváme se jmény pozdějších konšelů a purkmistrů (Jakub Prachatický, Jan Svitavský ad.). Oproti dřívějším dobám bývala rychta vzhledem k městské radě ve znatelně podřízeném vztahu, jak je patrné i z formulace písemností rychtáře určených pánům radním.

Mezi povinnosti pardubického rychtáře (rovněž přesně stanovenými v městském zřízení z roku 1512, stejně jako odměna za ně) ⁶³ patřilo vybírání úroků, panských dávek, řešení drobných sporů soukromých i majetkoprávních (v případě nesouhlasu s rychtářovým rozhodnutím, se ovšem mohly sporné strany odvolat ke konšelům), ⁶⁴ účastnit se shromáždění rady a především dohlížet nad morálkou a pořádkem ve městě. „S konšelským pacholkem a s biřicem pro noční pokřiky a sedání aby šel, a hry aby zastavoval a jestliže by v kterém domě hry našel, peníze které by na stole přistihl, aby sobě pobral. Týž s braní najdeli nočně koho, aby sobě také vzal tu braň krom rytířským lidem [...]“ ⁶⁵ Rychtáři měli být v tomto ohledu nápomocni sami měšťané, a to v rámci tzv. ponuocky, kdy jejich povinností bylo konat po předem daných skupinkách noční obchůzky a nabádat k dodržování klidu. ⁶⁶

Pod správu rychtáře spadala taktéž městská šatlava. K tomuto zařízení ovšem neměla vrchnost přílišnou důvěru, jak je patrné ze zmínek Jana i Jaroslava. Podle nich vězení rozhodně nesloužilo ke kýžené nápravě provinilců, konaly se zde dokonce pitky a zábavy, jsou známy i některé útoky vězňů. ⁶⁷ Této skutečnosti by odpovídaly četné náklady na opravy vězení vedené v městských počtech, kde častou položkou bývají platy určené zámečníkům.

⁶³ Za své služby dostával rychtář peníze z přípovědného (tedy poplatek za pronesení připovědi u soudu), dále po jednom groši bílém z každé pokuty položené na radnici a navíc 2 denáry bílé z nárožného (pokuta za hovězí dobytek), 1 bílý groš za koně, za svini 2 denáry bílé a konečně 1 haléř za husu.

⁶⁴ Roku 1557 udělil rychtář Jakub Prachatický pokutu 1 kopu grošů Jakubu Hrstkovi a pacholku Martinovi. Martin Hrstku údajně napadl v noci za městem a ten v následné rvačce pacholka uhodil kyjem až „hlavu jemu prorazil i také okrvavil.“ Martin se s pokutou spokojil, avšak Hrstka se odvolal k purkmistru. SOkA Pce, AM Pce, Nález pod práva ve při Jakuba Hrstky s Martinem, pacholkem Jana Kavky, ve zbití, Pardubice v den svatého Matěje Apoštola léta 1567, kart. č. 9, inv. č. 1634.

⁶⁵ SOkA Pce, AM Pce, Knihy rudé, inv.č. 86, č. knihy 55, folio 6^a.

⁶⁶ Blíže k funkci rychtáře, jeho pravomocem a soudnictví Jana SCHWALLEROVÁ - FÁČKOVÁ: Spory poddaných městečka Veselí nad Lužnicí ve světle rychtářských knih (1630-1783), Praha 2002 (rigorózní práce).

⁶⁷ Když se v 60. letech jeden takový pokus o útěk nezdařil, pokusila se skupina vězňů o hromadnou sebevraždu. Vyrobili si provizorní provazy, jistému Vaňkovi Mrázkovi, který byl dle výpovědi ostatních hlavním strůjcem akce, se však ten jeho při „činu“ přetrhl a zloděj Matěj z Čáslavi „rozpomenul se na p. Boha Všemohoucího,

Že se při výkonu rychtářských povinností nejednalo vždy zrovna o bezpečnou práci, dosvědčil i případ rychtáře Václava Postřihače, který byl roku 1567 málem zbit opilým měšťanem. Ten však vyvázl, díky přimluvě několika vlivných známých, nakonec pouze se zákazem návštěvy hospod po dva následující roky.

abych čertu duši nedal“ oznámil celou záležitost biřici. Ostatní muži se pak k úmyslu sebevraždy přiznávají při výsleších. SOA Zámorsk, fond Vs Pce, ZSRP 1561–1615, inv. č. 4101, č. knihy 1510.

5. Akuzační procesy - Nálezy ve přích při právu města Pardubic

Tato kapitola se zabývá tzv. akuzačními, tedy civilními procesy. Jedná se o soukromoprávní jednání, v němž mají sporné strany formálně rovnoprávné postavení a jež bylo zpravidla zahájeno ze soukromé iniciativy. Hlavní zkoumaný pramen představuje zlomek městské knihy, vedený ve Státním okresním archivu Pardubice pod názvem Nálezy ve přích při právu města Pardubic, zahrnuje jednadvacet soudních sporů⁶⁸ z let 1570–1573. Zápisy se většinou týkají majetkových záležitostí měšťanů, čtyři sledují spor o kšaft, dva otázku odúmrti,⁶⁹ pět dlužní záležitosti⁷⁰ a u šesti se jedná o průvod či přípověď na statek. Zajímavou ukázkou bratrské rozepře je pak případ Pavla Topiče a Jiříka Ševce o odcizené peníze, pekaři Šempek a Rosa se soudí pro vzájemné zhanění cti. Z průběhu soudních rozepří, postojů měšťanů a často jen z mimoděk pronesených vět vyvstává hned několik zajímavých skutečností.

5.1 Soudní jednání

Soudnímu projednání předcházelo obeslání od původu (tedy žalobce), v němž byl straně odporu (žalovanému) sdělen čas „postavení se ku právu.“⁷¹ Samotná soudní jednání se konala podle předem daných pravidel – před městskou radou, a to za přítomnosti rychtáře, písaře, soudících se stran a tzv. „právních přátel.“ Jednalo se o lidi s dostatečně hlubokou znalostí právních norem, jež jim, stejně jako dnes, poskytovaly prostor manévrovat pomocí obratného slovíčkaření ve prospěch svého klienta.⁷² Nebylo nezvyklé, že požádali o odložení případu (tzv. průvody), aby získali čas k prozkoumání žaloby.

⁶⁸ Potažmo devatenáct, neboť Václav Boukal přebírající majetkové záležitosti zesnulého tchána Jiříka Šišatky žádal pouze o přezkoumání „odvodu“ 10 kop grošů od Pavla Lytorina a švec Jan Čapek prosil o učinění zápisu o koupi domu, v jehož znění bude patrné, že mu prodávající slevil z původně požadované ceny domu.

⁶⁹ V prvním z nich Jiřík Pechura z Hradce žádal na přeloučské obci odúmrtí příbuzné Lidmily, spis byl k posouzení poslán hejtmantu Adlspachovi do Pardubic.

⁷⁰ Lze sem s velkou pravděpodobností započítat i případ mlynářky Markýty Štolecké a Jana Šťastného, který měl být údajně rukojmím (ručitelem) za Václava Kožíška. Jelikož se tato skutečnost neprokázala, nařkl ženu z protiprávního jednání, neboť jej tím pádem obeslala neprávem. Případ byl odložen, znovu se s ním již v prameni nesetkáváme, došlo tedy zřejmě k mimosoudnímu vyrovnání.

⁷¹ Jednostranným procesním úkonem byla tzv. přípověď, tedy prohlášení práva na soudě (nejčastěji se jedná o přípovědi na statek), přičemž po dobu procesu se nesmělo s nemovitým ani movitým statkem obsaženým v přípovědi nijak nakládat. Ten, kdo takto vystoupil před soudem první, měl by mít poté přednost při případném dělení majetku.

⁷² Kromě toho mohl měšťan za sebe také zvolit plnomocníka, tedy zástupce, jehož oprávnil k vedení pře. V případě žen bývali jimi mnohdy manželé, ovšem většinou volil se v takovém případě člověk, o němž bylo známo, že má určité právní povědomí a zkušenosti s vedením sporů. Jedním takovým byl například Briekův kožíšník nebo Jiřík Vopselka, vystupující jako plnomocník v pěti případech (dvakrát dokonce za paní Maryanu

Pokud k požadovanému nálezu (usnesení rady) nepomohli ani přízvaní svědci, bylo možné požádat o tzv. hájemství, tedy odklad k uvažování dalších kroků. Po promyšlení možných variant a s největší pravděpodobností na základě další konzultace s právními pořízeními bylo poté možné odvolat se k vyšší instanci. Apelace bývaly zasílány hejtmanu či vrchnosti, po roce 1560 k apelačnímu soudu do Prahy nebo do některých okolních měst.⁷³ V řadě případů však došlo k mimosoudnímu „přátelskému“ porovnání, k němuž někdy vyzývali sami radní.⁷⁴

5.2 Právní ponaučení

Zcela jistě velkým přispěním práva znalých pánů z Pernštejna se mohli pardubičtí v sedmdesátých letech opřít hned o několik právních sbírek a ponaučení. Vedle již několikrát zmiňovaného městského zřízení z roku 1512 se často odvolávali i na další „Majestáty“ darované a potvrzené od Pernštejnů a královské komory.⁷⁵ O radu se někdy obraceli k soudům okolních měst, sledovali taktéž praxi královských sněmů. Mimo to vlastnila obec od roku 1550 sbírku městských práv M. Brikcího z Licka „rychtáři ku potřebě koupená“.⁷⁶ Odkazy na ně a jejich čtení před radou na žádost soudících se stran najdeme u každého druhého případu a třetina z nich pak odkazuje přímo na danou kapitolu a artikul. Stejně tak je tomu i u zápisů ve smolných knihách.⁷⁷ Dřívější teze předkládající domněnku, že tato sbírka

Čejkovou, požadující nazpět peníze půjčené měšťankám Lidmile Sporakové a Regině Uzďárce). Roku 1571 opatřil si od Linhartu soukeníka zřízení zemské za 80 grošů. Ovšem ačkoli byl Jiřík očividně práva dobře znalý, roku 1563 nacházíme jeho jméno na seznamu radních, i on měl zřejmě své slabší chvíle – při zastupování Markýty Štolecké neukázal oprávnění svého zmocnění, za což byl dán bez milosti do šatlavy, a v městském počtu z roku 1572 se objevuje jeho jméno v souvislosti s pokutou za „nevážený chování proti osobám úředním.“ SOKA Pce, AM Pce, KMP I (II D1), Počet pardubskéj městskéj přijímanej léta 1572, folio 195^a.

⁷³ Viz. RŮŽIČKOVÁ, Renáta – SIGLOVÁ, Tereza. Apelační soud a odvolání proti rozhodnutím nižších soudů pardubického panství. Případy řešené v civilním soudním řízení v 16.-18. století, in: Sborník prací východočeských archivů, SOA Zámorsk 2009, str. 13–130. Nejvíce odvolání k apelačnímu soudu z pardubického panství pochází z let 1569–1598.

⁷⁴ K přímluvě o smírné řešení se měšťané obraceli někdy na hejtmana, pro podobné záležitosti proto byla zřízena soudní světnice na zámku.

⁷⁵ O stvrzení majestátů usilovali pardubičtí radní u Maxmiliána hned od roku 1560, stalo se tak ovšem až 7. dubna 1570. Situace se opakovala po Maxmiliánově smrti roku 1576, císař Rudolf konfirmoval listiny až v březnu roku 1585 po neustále opakovaných prosbách a výpravách do Prahy (během roku 1584 sem byla část radních vyslána dokonce čtyřikrát). Pružněji reagoval na pardubické požadavky Matyáš – majestáty stvrdil již 25. října 1612.

⁷⁶ SOKA Pce, AM Pce, KMP I (II D1), Počet pardubskéj městskéj přijímanej léta 1550, folio 148^f.

⁷⁷ FRANCEK Jindřich - ŠIMEK Tomáš. Hrdelní soudnictví českých zemí, soupis pramenů a literatury, Pardubice 1995.

(opírající se zejména o brněnsko – jihlavské a staroměstské právo)⁷⁸ nebyla příliš rozšířena a v praxi využívána, se tedy nejeví zcela správnou, alespoň ne pro poměry zdejšího panství. Je zřejmé, že ač oficiálně neuznána, stala se běžně užívanou pomůckou konšelů i soudících se stran. Již roku 1580 zakoupili pardubičtí Práva městská království českého sestavená Kristiánem Pavlem z Koldína. Tato sbírka nejenže plně nahradila Brikciho, ale stala se do budoucna hlavním sjednocovacím prvkem českých městských práv.

Zřízení zemské (zakoupené roku 1565)⁷⁹ bývá citováno často ve spojení s městskými právy, někdy však spíše v protikladu k nim. Například u sporu Pavla Topičů s Jiřikem Ševcem odvolává se Topič především na kapitoly městských práv, Švec mu naproti tomu odporuje odkazy na zemské zřízení.⁸⁰

Jedná se zde nejen o problém koexistence dvou právních pořízení, která si mohou v určitých ustanoveních a především v různě podaných výkladech odporovat, ale také o to, na koho se daná práva vztahují. Na tento problém narazila Anna Kotlářka, když nechtěla jako svědky druhé strany přijmout dva neosedlé řemeslníky, neboť to nepřipouští zřízení zemské. Bylo jí však řečeno, že toto ustanovení se vztahuje na „lidi sedlské,“ ne na řemeslníky, a po tradiční přísaze svědků u kříže rada jejich svědomí uznala.

5.3 Spory měšťanů

Z výše uvedených skutečností vidíme, že se pardubičtí měli při svých argumentacích na co odkázat, a také tak v rámci obrany svých práv činili. Plně využívali například práva svobodného kšaftu a dávali si velký pozor, aby byl sepsán dle požadovaných pravidel, a to za přítomnosti dvou nebo tří konšelů (přísežných) a radního písaře, a poté zpečetěn

⁷⁸ ŠTĚPÁN, Jaromír. Ke krystalizačnímu procesu městského práva českého, in: Malý, Karel. Městské právo v 16.-18. století v Evropě (sborník příspěvků z mezinárodní konference uspořádané právnickou fakultou UK ve dnech 25.-27. září 1979 v Praze), Praha 1983, str. 267-279.

⁷⁹ „Janova zřízení zemská,“ SOKA Pce, AM Pce, Kniha městských počtů II (1561-1580), dodatek II D2, Počet města Pardubice přijatej léta 1566 za 1565, folio 102^a.

⁸⁰ Tento bratrský spor je zajímavý i svou náplní – Pavel vinil Jiřika, že „pominuvši lásky bratrské a křesťanské mimo všecken pořádek práva zřízení zemského“ vybíral od lidí peníze, jež náleželi Pavlovi, a dokonce mu v době, kdy umírala Pavlova manželka, odnášel věci z domu. Švec se zpočátku snažil „vykroutit“ tvrzením, že není povinen na žalobu, jež neudává přesné okolnosti údajných peněžních transakcí a není tedy sepsána podle daných zákonitostí, odpovídat. Nakonec však vsadil na vyšší kartu – připomněl Pavlovu nedávnou koupi jakýchsi podezřelých ovcí, přičemž Pavlův soukup (tedy člověk, který mu ovce prodal a tudíž na něj podle práva Pavel převedl plnou zodpovědnost) byl podezřelý z jejich krádeže. V době sporu obou bratrů nebyla tato záležitost ještě plně dořešena, možná i to přispělo k poměrně rychlé smluvní dohodě Topiče a Ševce.

purkmistrem.⁸¹ Oznámen mohl být na vyžádání dědiců čtyři týdny po smrti nebožtíka (nebožky). Problémy se ale někdy objevily i při dodržení všech náležitostí.

Marta Tučapská tak napadla kšaft svého syna, neboť v něm rozhodoval i o svém dílu na jejím chrudimském panství, kde „v statku svém svobodně chce vladařkou býti“.⁸² Snacha Anna se nakonec spokojila s finančním vyrovnáním a upustila od nároků plynoucích jí z chrudimského panství. Brikcí kožišník zase žádal po Adamovi Sporakovi peníze, jež mu ze svého majetku odkázala nebožka Lidmila, Sporakova žena, když podle něj Sporak platbu záměrně zdržoval. I tento případ však skončil domluvou mezi muži. Přátelským porovnáním se zakončil rovněž spor Sporakovy další ženy Doroty s poručníky Adamovy dcery Mandaleny. Naproti tomu se ve vleklou kauzu rozvinula pře o kšaft Reginy Uzdářky z roku 1571. Zde proti sobě stanuly hned tři sporné strany – kovář Jan Hebný, manžel Regininy vnučky Zuzany, dále Lidmila kovářka, Kateřina zlatnice a Matouš Plzák z Bydžova (za svou ženu Kateřinu) a nakonec Martin Jirchář. Regina odkázala peníze z prodaného domu vnučce Zuzaně a jejímu muži Janovi a ze závdku na dům měl být rovněž zaplacen dluh Martinu Jirchářovi (zeti primase Prachatického). Proti tomuto ustanovení se však postavili Regininy dcery Lidmila a Kateřina (Plzákova žena) i Kateřina zlatnice, vdova po Reginině synovi Adamovi. Matka totiž údajně kšaftovala proti dřívější vůli manžela Jakuba Uzdáře, který každému z dětí určil při prodeji domu 50 kop. Hebný kontroval tvrzením, že Regina nakládala se svými penězi (dílem svým a dílem svého zemřelého syna Matěje), a nerozpakuje se připomenout i skutečnost, že ani jedna z dcer (bydžovská Kateřina i Lidmila)⁸³ se o matku nestaraly, ba dokonce ji dokonce nutily žebrot. Veškerá péče o Reginu tedy připadla na něj a jeho ženu, Lidmila odmítla dokonce matce vystrojit pohřeb. Hebný se s ženami a Plzákem pokusil smluvit prostřednictvím tzv. ubrmanů, tedy nestranných prostředníků, jejichž úkolem bylo posoudit daný problém a stanovit odpovídající mimosoudní vyrovnání. Jakmile by strany s tímto zprostředkováním souhlasily, měly ubrmanskou smlouvu bez připomínek přijmout. To však Hebný neučinil a proti smlouvě se postavil i Jirchář, který se k jejímu uzavření ani předem nezavázal a po jejím stvrzení by navíc ztratil možnost přední výplaty peněz. Spor tak byl posouzen ve prospěch Regininých dcer (ačkoli apelace přiznaly prvotní právo výplaty

⁸¹ Brikcího práva (kapitola 66, artikl XVI) uznávala i možnost předat statek bez písemného pořízení, pouze slibem, ovšem vyřčeným před věrohodnými svědky. Proto žádal Jiřík Vejnos stateček podruhně Anežky Kašparové, ačkoli obec pardubická jej již pokládala za odumřel.

⁸² SOkA Pce, AM Pce, NVP, inv. č. 153, č. knihy 122, folio 1^r.

⁸³ „S velikou těžkostí, s nouzí od nich odebrati se do města Pardubic musila.“ SOkA Pce, AM Pce, NVP, inv. č. 153, č. knihy 122, folio 51^a.

Jircháři, jehož nevýhoda ovšem spočívala v tom, že na vymáhaný dluh neměl šuldprýf ani řezanou ceduli, tedy žádný doklad o půjčce).⁸⁴ Stejněho roku vymáhal Jirchář škody za vedení pře přímo na Kateřině zlatnici a Lidmile kovářce, ale tato záležitost byla nakonec skrze prostředníky vyřešena - každá z žen měla dát Martinovi příštího roku z purkrechtních peněz po dvou kopách.

Ženy ostatně vystupují v soudních sporech poměrně často. Výše zmiňovaná Anna Kotlářka (potažmo její právní přítel) se pokusila zajistit si ze zadluženého statku po nebožtíku Janovi nejen majetek, jež do manželství vnesla, ale také třetinu ze společného statku. Tento postup byl při zaopatření vdov běžný. Anna se ovšem pro jistotu odvolávala na nálezy z Kolína a Chrudimi a připomínala, že Pardubice by se měly řídit stejnými právy a ustanoveními. Tvrdila také, že Janovi nemohla zabránit v disponování se svými penězi, neboť byla „vězněm muže svého“⁸⁵ a o manželově dluhu navíc nic nevěděla. K Annině škodě si však někteří měšťané pamatovali na to, že si občas posteskla na manželovy dluhy a měla také sama obchodovat s mědí, za kterou byli dlužní.⁸⁶ Vedle toho dlužil Jan také do sirotčích peněz, sám písař Křižanovský i hejtman Adlspach se zasadili tedy o to, aby dostali věřitelé přednost před dědici.

Stejně tak hejtman podpořil přípověď Linharta soukeníka, Matouše Hlavničky,⁸⁷ Jana Kotláře a Václava Radouše, rukojmích (ručitelů) soukeníka Václava Hájka, na splacení dluhu do sirotčích peněz. Soukeník dlužil i měšťanu Řehákovi (za tento dluh se nebožtíkovi

⁸⁴ Na tutéž chybu doplatil i Jakub Polák, když uplatnil obstavuňk – tedy zadržení dlužníka či určité věci v případě dluhu – na osobu Jiříka Formana. Jelikož však obstavení neproběhlo podle daných pravidel a na základě potřebných podkladů, byl nucen Formanovi vyplatit škody vzniklé v době obstavení.

⁸⁵ Argumentace znovu dokládá znalost znění právních ponaučení. Pokud byla žena v průběhu manželství donucena vzdát se svých peněz a vdovského věna ve prospěch manžela, mohla po jeho smrti své prohlášení zrušit, neboť jednala pod tlakem jakožto „věžeň muže svého.“

⁸⁶ Stejný argument použila i jiná Anna, manželka Jiříka Žižky. Po jeho smrti učinili přípověď na jeho statek Pavel Bártů a Vít Holický, správci nad obecním dvorem, kvůli dluhu vzniklému Žižkovými krádežemi obecního obilí. I Annu, která tvrdila, že neměla o manželově zločinu potuchy, usvědčili ze lži sousedé (podle nich pekla z kradeného obilí chléb, jež jim dokonce prodávala a nechala si jej od nich chválit). Obec žádala statek k náhradě vzniklé škody, muži si dokonce posteskli, že není Žižka naživu, aby jej mohli vydat katu Šimonu Hradeckému.

⁸⁷ Zdá se, že kováři Hlavničkovi se podobné peněžní machinace příliš nevyplatily. Roku 1577 prosí rady nad apelacemi o propuštění ze šatlavy, kam byl uvržen pro dluhy. Zruinoval ho údajně tři roky trvající soudní spor s Michálem Macháněm (dle zápisu apelací z předešlého roku zastupoval ve sporu manželku Martu), který již přes čtrnáct dní nechal Hlavničku v šatlavě bez jakéhokoli hmotného opatření. Matouš prosí rady nad apelacemi o propuštění z arestu, aby mohl opatřit rodinu a ujmout se postupného splacení dluhu. SOKA Pce, AM Pce, Matouš Hlavnička, kovář z Pardubic, na ten čas vězením šatlavním souzený, rady nad appellacemi prosí, aby z vězení propuštěn byl, by dluh, pro který stíhán jest, spláceti mohl, Pardubice [feria tertia ante s. Marti Apostoli] 1577, kart. č. 6, inv. č. 1213.

v rukojemství postavili Vavřinec Sekera, Vavřinec Kovář, Jan Šempek a Pavel Lamberský), přípověď učinil rovněž Tomáš Groff z Prahy a Andreas Kloboučník z Kutné Hory. Narozdíl od předešlých případů vdova Anna Hájková „jsa žena věkem sešlá“⁸⁸ dluhy přiznala a postoupila jim statek, žádala jen část svých osobních věcí.

V opačné pozici vystupuje v knize Eva Ševcová, která sama učinila přípověď na statek Kryštofa Horáka. Horák dlužil jejímu muži Jakubovi, což dosvědčila v nepřítomnosti manžela předloženou řezanou cedulí. Kryštof měl za peníze koupit zahradu od písaře Bumbala, před časem ale z města bez opovědi purkmistra utekl. Eva tedy žádala „po zaplacení peněz purkrechtních a vyvážení zástav“⁸⁹ přednost výplaty před jinými věřiteli, což jí bylo radou města Pardubic přiznáno.

Zcela odlišným a svým způsobem výjimečným případem je spor o čest z roku 1570 vedený mezi pekaři Janem Šempekem a Štěpánem Rosou. Rosa měl údajně Jana nazvat „zvyjebeným zrádcem a zkurvysynem“, urazil také jeho manželku, když o ní řekl, že pochází z „kmene nedověšeného“.⁹⁰ Urážku vyřkl v domě Jakuba Postřihače o posvícení a za přítomnosti „mnoha dobrých lidí domácích i přespolních.“⁹¹ Rosa to nepopíral, omlouval však svá slova tím, že jednal z lítosti, když se doslechl, že Šempek měl o něm na radnici mluvit jakoby „zde při této obci nejhorší býti měl anebo zlopověstnej,“⁹² aniž by mu k takovým řečem dal jakékoli příčiny. Ačkoli nazval každého, kdo by to o něm tvrdil, „zrádcem své cti“, hned vzápětí podotkl, že Jana za „takového nemá a nedrží ani držeti nechce než za souseda dobrého jako jiní dobří lidé jej mají... a na něho nic zlého neví.“ Z výpovědí rovněž vyplynulo, že byl Rosa o posvícení notně posilněn alkoholem („při truňku“), nedával si tedy příliš pozor na to, co mluví.⁹³ Šempek jakožto člen obce i cechu se však cítil na své cti

⁸⁸ SOkA Pce, AM Pce, NVP, inv.č. 153, č. knihy 122, folio 41^r.

⁸⁹ Tamtéž, folio 47^r.

⁹⁰ V rodině ženy by byl v takovém případě někdo, kdo byl například na něčí přimluvu uchráněn trestu smrti (tedy nedověšený na šibenici). Bývalo zvykem, že nepočetnost lidí, kteří přišli do styku s katem, se přenášela i na příbuzné. van DÜLMEN, Richard, O katech, děvkách a mlynářích, Nepočetnost a sociální izolace v raném novověku, Praha 2003.

⁹¹ SOkA Pce, AM Pce, NVP, inv. č. 153, č. knihy 122, folio 2^r. Bývalo zvykem, že svou várku piva či přiděl vína mohl měšťan prodat v šenkovnách anebo ve svém vlastním domě.

⁹² Tamtéž.

⁹³ Odvolání se na opilost, hněv, lítost nebo dokonce žert bylo častým a do určité míry také přijímaným argumentem omlouvajícím pronesenou urážku. Viz již zmiňovaná práce Jany Schwallerové nebo kniha Jaroslava ČECHURY, Kriminálita a každodennost v raném novověku, Praha 2008.

poškozen natolik, že ve sporu pokračoval,⁹⁴ dokonce dal městské radě k přezkoumání zachovací list, aby prokázal svůj řádný původ. Viní rovněž Rosu, že nedodržel cechovní artikule pekařů, neboť pokud by o něm snad Šempek měl někdy něco nelichotivého říci na radnici, Rosovou povinností bylo řešit problém v rámci cechu.

Právě díky této skutečnosti je spor Šempek – Rosa svým způsobem výjimečnou záležitostí, neboť dle artikulí náleželo skutečně řešení sporů mistrů do kompetence představených cechu. Tím lze vysvětlit skutečnost, že se s nimi v pramenech městského soudnictví takřka nesetkáváme. Potom je ovšem na místě otázka, proč takto situaci neřešil sám Šempek a obrátil se se záležitostí na městskou radu. Zdá se, že hlavním důvodem byla nejspíše ona míra dehonestace před velkým počtem lidí, navíc v domě konšela Jakuba Postřihače.

Spor se vyřešil smírně až přispěním několika „pánů a přátel“,⁹⁵ kteří za oba pekaře sepsali ubrmanskou smlouvu. Rosa se omluvil Šempekovi i jeho manželce Brigidě⁹⁶ a oba muži pod pohrůžkou pokuty slíbili, že si nebudou minulé křivdy připomínat. Spor se tak zakončil „bez újmy jakž jedné i druhý strany poctivosti.“

Smírná kající omluva, vzájemné uznání za „dobrého a poctivého člověka“ a závěrečná formulace potvrzující zachování počestnosti byly všeobecně v záležitostech sporů o čest alfou a omegou celého případu. Právě kvůli potvrzení cti či jejímu znovunabytí byl tento druh sporu v raném novověku poměrně častým jevem. Na čest jako takový musíme ovšem nahlížet z mnohem širšího hlediska, než jak se nám jeví dnes.

⁹⁴ Doslechl se také, že Rosa jej urážel při svých cestách i v jiných městech.

⁹⁵ Rychtáře Václava Postřihače, starších obecních Václava Radouše a Jakuba Bílka, měšťanů Ryvoly, Královského a Štefla a Jiříka Šempeka z Jindřichova Hradce.

⁹⁶ „... jestliže jsem Vám co svou nestatečnou řečí z opilství svého přemluvil a ublížil, věřím Vám, že mi to odpustíte, já Vás mám pane Jene milej, manželku Vaši za dobré, ctné lidi, jako jiní dobří lidé Vás mají a na Vás nic zlého nevím než všecko dobré.“ SOkA Pce, AM Pce, NVP, inv.č. 153, č. knihy 122, folio 4^r Štěpánovi ovšem tento kající tón příliš dlouho nevydržel – nedlouho po uzavření smlouvy „pro svůj dlouhej neobřezanej jazyk k vězení na věž bílou jest dán.“ Pekařovu výbušnou povahu a kladný vztah k alkoholu dokládá i pokuta, jež mu byla udělena roku 1571, jelikož „po častém trestání a napomínání [...] stavu panskému, rytířskému, osobám úředním lál, hromoval a to v domě Jiříka Čulíka vožravši se sousedy svolával [...]“ SOkA Pce, AM Pce, Kniha městských počtů I (II D1), Počet pardubskéj městskéj přijímanej léta 1572, folio 195^a Jeho jméno se objevuje rovněž v souvislosti s případem Jiříka Žizky, neboť právě u Rosy se našla část kradeného obilí. Zdá se však, že ani jedna z uvedených skutečností pekaře příliš nezasáhla, nadále vedl svou živnost, účastnil se obchodů s pardubickými nemovitostmi (byl to on, kdo zakoupil onen dříve vzpomínaný grunt Reginy Uzďárky) a roku 1589 se dokonce ujal pozice právního zástupce. Proti této skutečnosti byla Matoušem Plzákem, právním zástupcem druhé strany, vznesena námitka, odůvodněná práve předešlými Rosovými nepřistojnostmi. Byla však apelačním soudem nejen zamítnuta, ale Plzák byl dokonce potrestán vězením, že znovu připomenul již uzavřenou kauzu a zpochybnil tak Rosovu poctivost. SOkA Pce, AM Pce, Kniha smluvní památné, inv. č. 32, č. knihy 1, folio 137^r.

Bránit svou počestnost znamenalo rovněž bránit své postavení v rámci města, potažmo celé společnosti, založené nejen na řádném původu, ale i na politických právech a mravném životě.⁹⁷ Důležité bylo zachovat si respekt okolí a jistý morální kredit, ve hře byly (zejména v případě řemeslníků a obchodníků) rovněž ekonomické aspekty.⁹⁸

Není proto divu, že se Jan Šempek, jakožto měšťan a příslušník cechu, bránil Rosovým urážkám i nařčení manželky s takovým důrazem. Předložením zachovacího listu a počáteční neochotou vypovědět celé znění urážky (prvotně udal pouze výraz „zvyjebený zrádce“) se bránil případným pochybnostem měšťanů ohledně opodstatnění svého sociálního statutu v rámci města. Proto bylo nutné vystoupit s případem před městskou radu a svolit k sepsání ubrmanské smlouvy v takové podobě, s jakou se setkáváme. Dle jmen i funkcí vybraných ubrmanů lze usoudit, že měl Šempek mezi zástupci správy dobré známe, což mu jistě také dopomohlo k jmenování do funkce radního roku 1572.

⁹⁷ van DÜLMEN, Richard. Kultura a každodenní život v raném novověku (Město a vesnice), 2007, str. 121.

⁹⁸ Otázkou cti z různých úhlů pohledu se zabývala a také nadále zabývá nejen řada zahraničních, ale rovněž českých historiků, zmíněno bylo již jméno J. Čechury a J. Schwallerové – Fáčkové. Z regionálních prací lze jmenovat články Terezy Siglové zabývající se zejména spory obyvatel jednotlivých městeček pardubického panství, přičemž velký důraz je kladen především na spory týkající se zhanění cti. Velké procento (80%) z nich bylo rovněž ukončeno smírně, ať již dohodou mezi spornými stranami či jimi delegovanými ubrmany.

6. Inkviziční procesy – ze smolných knih pardubického panství

Inkviziční neboli trestní proces se lišil od procesu akuzačního několika velice významnými prvky. Jednalo se o akt veřejnoprávní, při němž nebyl obviněný v rovnoprávném postavení vzhledem k žalobci, jímž býval často samotný soud. Hlavním úkolem bylo dohledat všechny okolnosti daného trestného činu a možné další delikty zadrženého, popřípadě jména spolupachatelů. Za tímto účelem bývalo užíváno útrpné právo (tortura), přičemž vyznání se zapisovala do tzv. smolných (krevních) knih. Díky nim je možné poznat řadu aspektů dobové kriminality a do určité míry také načrtnout podobu zdejšího hrdelního soudnictví.

6.1 Průběh procesu

Jak již bylo krátce zmíněno, hrdelní jurisdikce byla městu přirčena Pernštejný ve třicátých letech 16. století a již o dekádu později byly Pardubice prokazatelně odvolacím místem pro ostatní městečka na panství. Delikventy sem posílala rovněž místa, jež sama hrdelním právem nedisponovala. Stejně jako u jiných inkvizičních soudů mohli být souzeni poddaní jiných vrchností - pokud se jejich delikty vztahovaly k danému teritoriu nebo pokud byli na panství zadrženi. V takovém případě byla většinou daná vrchnost (v případě měšťana rada města, do jejíž pravomoci zadržený spadal) informována, zejména pokud bylo rozhodnuto o uplatnění tortury, popřípadě již přímo kapitálního trestu. Vrchnost či městská rada mohla pak do Pardubic vyslat své zástupce, jejichž úkolem bylo dohlédnout na další průběh výslechu a případné finanční vyrovnání s mistrem popravčím.

K výslechům bývali delegováni zástupci z řad pardubických radních, přítomen byl rovněž rychtář se svými pomocníky, písař a zástupce vrchnosti, hejtman panství, jenž hrdelním soudům předsedal.⁹⁹ Doznání zločinců byla zapisována dost podrobně, stejně tak průběh procesu, svědecké výpovědi, použití tortury a vynesení ortelu. Jednou z nejpřímějších cest do vězení¹⁰⁰ bylo přistižení dotyčného přímo při činu, popřípadě zatčení z nařízení vrchnosti, městské rady či na základě soukromé žaloby. Pro nebezpečné nebo recidivující delikventy byla určena ztřeštěná vazba např. v podobě pout či klády. Ani to však některé

⁹⁹ Nebylo to však striktní pravidlo, hejtmana mohli zastoupit jiní vrchnostenští úředníci – místohejtman (k tomu docházelo velmi často v 90. letech, kdy byl místohejtmanem již zmíněný Valentin Žalud) či purkrabí. Mimo to se sporů účastnil fišmistr či forstmistr - pokud delikt spadal do sféry jejich pravomoci a přičinili - li o dopadení viníka.

¹⁰⁰ V této souvislosti je řeč o vězení (šatlavě) jakožto zařízení k zadržování zločinců a výkonu některých trestů. Trestaným měšťanům bývala určena odlišná zařízení, většinou umístěná na radnici či v městské věži. V Pardubicích je v této souvislosti v pramenech zmiňována dnes již neexistující Bílá věž.

neodradilo – vždyť ne jeden uvězněný u výslechu přiznal, že se dopustil krádeží i na svých spoluvězních v cele. Výslech (případně výslechy, během jednoho dne bývalo většinou projednáváno více případů) se odehrával před radou, jež na základě výpovědi a povahy trestného činu posléze mohla viníka předat katu a nařídít uplatnění útrpného práva. Mučením měly být, zejména jednalo – li se o závažný trestný čin, zjištěny podrobnosti činu, jména kompliců a případná další trestná činnost vyslýchaného.¹⁰¹ Existovalo několik druhů mučení a řada pomůcek a nástrojů určených pro tyto účely – z těch nejznámějších lze jmenovat palečnice, španělskou botu či skřípec. Pravidla a pořadí jejich uplatnění při výslechu nebyla v 16. století jednotná, hlavním účelem bylo postupné stupňování bolesti vyslýchaného.¹⁰² Při výsleších v pardubické šatlavě bývá nejčastěji zmiňováno tzv. suché trápení, tedy natahování dotyčného na žebřík, popřípadě „stržení.“ Při něm byly obviněnému svázaný ruce za zády a byl vytahován ke stropu mučírny, přičemž na nohy mohla být přivažována rozličná závaží. Stejně jako u žebříku docházelo při tomto druhu mučení k vykloubení končetin a porušení svalů. Pokud ani pak vyslýchaný neodpovídal na otázky týkající se trestného činu, zapíral nebo pokud jeho odpovědi byly neúplné či „spletené,“ přistoupilo se k pálení boků mučeného (tzv. světlé trápení). Další formou tohoto způsobu tortury byl tzv. kozel, při němž bylo rovněž tělo vytahováno ke stropu mučírny, předtím však bylo spoutáno do kozelce.

6.2 Vynesení ortelu a výkon trestu

Po ukončení tortury vynesla rada konečný ortel, jímž vyměřila delikventovi trest na základě zjištěných skutečností a okolností zločinu. Časté bylo přitom - stejně jako u civilních procesů - odvolání na městská práva, popřípadě zemské zřízení, jež udávaly tresty pro jednotlivé druhy zločinu.¹⁰³ V tom lepším případě jím mohlo být propuštění na rukojmí (na záruku jiné osoby či za určitý finanční obnos), několikátýdenní vězení či veřejné zostuzení, nejčastěji ve formě stání u pranýře (s potupnou maskou, nákrčníkem či cedulí s popisem činu), jenž mohl mít různou podobu (viz Příloha č. 9-12). Podmíněným trestem smrti se většinou rozumělo vypovězení z města spojené se slibem, že dotyčný se už do konce života vyhne panství (popřípadě okruhu tří mil od daného města). Někdy se k tomuto trestu pojil

¹⁰¹ Útrpné právo nemělo být uplatňováno na děti, starce, duševně nemocné, němé, hluché a těhotné ženy (jejichž těhotenství bylo potvrzeno ohledáním), popřípadě ženy v období šestinedělí.

¹⁰² Každý nebyl bezprostředně po výslechu mučen. Někteří delikventi měli být nejprve „katem postrašeni,“ ať již hrozbou mučení vyslovenou samotným mistrem popravčím či přihlížením při trápení jiného delikventa.

¹⁰³ Přesná znění zákonů jsou u některých rozsudků přímo uvedena. Pokud se konšelé rozhodli udělit jiný trest (ať již mírnější či zostřený), než jaký byl uveden v zákoníku, odůvodnili podrobně své rozhodnutí a nechali je zapsat do smolných knih.

pardus, tedy vymrskání dotyčného z města metlami, popřípadě vypálení cejchu.¹⁰⁴ Samotný trest smrti míval pak nejčastěji podobu stětí či oběšení. To bylo považováno za smrt obzvláště dehonestující a byli jím trestáni především zloději. Šibenice stávaly za městem, většinou při jedné z hlavních cest, aby byly dobře viditelné a plnily tak také svou výstražnou a výchovnou funkci. Jakožto symbol spravedlnosti bývaly znázorňovány mj. i na mečích katů.¹⁰⁵ Jednalo se o zděné stavby s vysokou podezdívkou s pilíři spojenými trámy, vnitřní prostor řady takových objektů sloužil k ukládání ostatků odsouzených. Pardubická šibenice stávala na návrší při cestě vedoucí na Chrudim, v místě dnešní ulice Na Spravedlnosti. Její podobu zachytil v 19. století pardubický kronikář František Červenka (viz Příloha č. 14).

Stětí, které bylo trestem za vraždu, bývalo zároveň považováno za určitých okolností za jistou výsadu, popřípadě za udělenou milost – pro ty, kteří měli být pověšeni (zabránilo se tak zápachu z rozpadajícího se těla, popřípadě čarodějným praktikám, jež byly spojeny s ukořistěním částí těl pověšených)¹⁰⁶ či upálení (žháří, zoofilové, někteří lidé usvědčení z provozování čarodějnických praktik). Obzvláště nebezpečným či recidivujícím zločincům byly určeny ztřeštěné tresty – štípání kleštěmi, trhání prstů, řezání kůže na zádech, smýkání dotyčného na popraviště koněm, lámání kolem, popřípadě vpletání těla do kola, čtvrcení těla či naražení na kůl - tzv. „na rožeň“. Ženy, jimž bylo prokázáno infanticidium, vražda dítěte vlastní matkou, v dobové terminologii udáváno jako „zahubení svého neřádně nabytého plodu“, bývaly nejčastěji zahrabány (položeny do jámy a zasypány hlínou) a poté jim bylo srdce probito kulem.

Poslední část procesu, samotná exekuce, je zaznamenána velice stručně, bývá pouze sdělena forma a provedení popravy, již předcházelo odsouzencovo potvrzení předešlé výpovědi.¹⁰⁷ To bylo obzvláště důležité v případech, kdy výpověď udávala jména tzv.

¹⁰⁴ Anežce z Bohdanče, obviněné z krádeží a cizoložství, byl před vymrskáním z panství cejch vypálen přímo na tvář. SOA Zámorsk, fond Vs Pce, Zlomek smolné knihy z let 1564–1567 (dále ZSK 1564-67), inv. č. 311, č. knihy 271, folio 11^r.

¹⁰⁵ Šibenice je vyobrazena i na zdejší katovském meči, který je uložen ve sbírkách Východočeského muzea. Vyroben byl s největší pravděpodobností na konci 16. století. Viz Příloha číslo č. 13.

¹⁰⁶ „... pro uvarování smradu a ušetření toho obilíčka, kteréž již těchto letních časů k zežrání své přícházeti mají a tu blízko okolo místa popravního namnoze se toho nachází, právo jej aby mečem na hrdle trastán byl orteluje.“ SOA Zámorsk, fond Vs Pce, Kniha smolná aneb černá 1590–1626 (KSAČ 1590-1626), inv.č. 312, č. knihy 272, folio 20^a.

¹⁰⁷ V Briekého právech se podoby procesu týká kapitola LXIX (O mučení a trápení vuobec), u Koldína je mu věnován závěr poslední kapitoly (O trápení aneb útrpném právu, a o popravách). Viz KREUZ, Petr. Poprava

spolutovaryšů - spolupachatelů zločinu - či osob, jež měly s deliktem nějakou spojitost. Na základě tohoto udání byli poté jmenováni vyhledáni a podrobeni výslechu, v ideálním případě také vzájemné konfrontaci (tzv. vejvodu), při níž si vyslechli důvod svého zatčení z úst obžalovaného přímo v šatlavě či bezprostředně před výkonem trestu smrti. Nebylo neobvyklé, že viník v tuto chvíli svá předchozí slova odvolal, někdy se tak stalo přímo na popravišti. V opačném případě stvrdil před rychtářem a všemi přítomnými svou předchozí výpověď¹⁰⁸ a mistr popravčí se chopil svého díla.

6.3 Z pardubické šatlavy – delikty a delikventi

Charakteristika i kvantitativní určení jednotlivých zločinů je ztíženo skutečností, že řada případů v sobě obsahuje více deliktů. Velmi časté je spojení krádeže a loupežného přepadení, setkáváme se i s krádeží ve spojitosti se smilstvem či incestu s následným infanticidiem. I tak lze ale souhrnně říci, že nejčastějším trestným činem řešeným před soudem bývaly právě krádeže. Kradlo se zejména šatstvo, boty, jídlo a zvířectvo (v domácnostech i obecním dvoře)¹⁰⁹, nádobí a peníze, poměrně často také zbraně (od nožů přes meče, kordy, šavle, sekery a kyje až k ručnicím) a řada dalších více či méně obvyklých věcí – kostelní kalichy,¹¹⁰ palečnice, knihy, hřebíky či zachovací list.¹¹¹ U některých podezřelých byly nalezeny předměty potřebné k otevírání zámků, jiní, zejména ti, kteří kradli u svého hospodáře, využili nepozornosti osazenstva domu a otevřeli si truhlice klíčem. Obvinění byli nuceni při výslechu a tortuře vyzradit nejen všechny kradené předměty (s přesným popisem a počtem uzmutých kusů) a jejich vlastníky, ale i místo, čas krádeže a jak s věcmi naložili. Pokud neposloužily

jako divadlo práva? in: Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku, Opera Historica 8, České Budějovice 2000, str. 421-457

¹⁰⁸ Víceméně jednotnou formulí udávající, že: „Cožkoli před trápení, na trápení i po trápení vyznal a pravil to ještě pravím, že jest všecko věrná pravda na tom umřítí chci a svou duši to zpečet'uji.“ SOA Zámorsk, fond Vs Pce, KSAč 1590-1626, inv.č. 312, č. knihy 272, folio 20^a.

¹⁰⁹ V této souvislosti byl několikrát zmiňován dvůr na Vystrkově. Tomáš Voženílek od Poděbrad při výslechu udává, že zde kradl nejen on, ale i Jan Černý sloužící přímo ve dvoře. Soudě dle dalších zápisů se nejednalo o ojedinělý případ, kdy se staly obecní dvory tajnou potravinovou základnou pro vlastní potřebu. SOA Zámorsk, fond Vs Pce, Smolná kniha 1568-1590 (SK 1568-1590), inv. č. 4095, č. knihy 1504.

¹¹⁰ Za několikanásobnou svatokrádež byl roku 1570 souzen Jíra Ryšavý. V souladu s městskými právy byl zločinci udělen zosílený trest odpovídající této formě zněuctění – lámání kolem a následné vpletení do kola. SOA Zámorsk, fond Vs Pce, SK 1568-1590, inv. č. 4095, č. knihy 1504, folio 9^f.

¹¹¹ Zachovací list ukradl v Praze jistý Tobiáš Švamberský z Čivic. Jím se pak chtěl prokázat ve Svatém Poli, kde zakoupil statek za peníze ukradené otci a kam chtěl odejít od své manželky. Žena ale při Tobiášově odchodu ztropila pokřik, po němž se ocitl v pardubické šatlavě. Značně přitěžující okolností se poté stalo mužovo doznání k bigamii, přičemž podruhé se chystal oženit právě pod jménem vlastníka zachovacího listu. SOA Zámorsk, fond Vs Pce, ZSK 1564-1567, inv. č. 311, č. knihy 271, folio 5.

k vlastní potřebě, rozhodli se je někdy dočasně uschovat (v této souvislosti se často vědomě stávali spolupachateli někteří šenkýři), jindy je prodávali po okolních vesnicích či městech, zejména v Chrudimi a Hradci Králové či dále v Heřmanově Městci a Kolíně. Se zloději měli ostatně nejednu zkušenost i samotní radní, jejichž jména se nejednou objevují na seznamu okradených. Takový Jan Stupka, jenž ve městě okradl hned několik vážených měšťanů či jejich pacholků, uvedl ve výpovědi rovněž jména konšelů Jakuba Prachatického, Jana Dubského¹¹² či Jakuba Postřihače. Ironií osudu bylo, že dva posledně jmenovaní byli v daném momentě zároveň Stupkovými soudci.

Za jistou formu krádeže bylo možné považovat i pytláctví a krádeže ryb. K obojímu skýtalo pardubické panství vhodné podmínky – lesy tvořily okolo jedné čtvrtiny rozlohy a zdejší rybniční síť byla svého času nejrozsáhlejší v našich zemích (viz Příloha č. 15). Za rybniční hospodářství zodpovídal fišmistr, přičemž ostraha náležela různým hlídačům, haltýrníkům a sádečníkům. V čele lesní správy pak stával forštmistr, pod jehož kompetenci spadali jednotlivý foršti, lovčí a pacholci. Ti měli za úkol mj. i ochranu vrchnostenské zvěře před pytláky a jejich nástrahami (tenaty, oky a sítěmi) či zbraněmi (oštěpy, sekerkami, loveckými noži). Nejužívanější střílnou zbraní dané doby byly ručnice. Již Smlouva o ručnicích z roku 1523 byla zaměřena proti jejich užívání poddanými,¹¹³ ale i tak byly mezi nimi značně rozšířeny. Vladislavské zřízení zemské, které bylo při souzení pytláků citováno, se věnovalo tématu poměrně obsírně, stejně tak některá vrchnostenská nařízení a stížnosti šlechticů. Byly zde rovněž udány pokuty pro přistiženého, jež se liší dle stavovské příslušnosti dotyčného. Ve druhé polovině 16. století se - pokud se jednalo o poddaného - uděloval i podmíněný trest smrti. Tím byl v kombinaci s vypovězením z panství potrestán roku 1592 Jan Suchý z Hradce, dlouholetý pytlák, který při výslechu doznává, že lovil nejen pro sebe, ale také na zakázku. Na objednání střílel i Suchého kumpán Marek Volavka,¹¹⁴ ten byl navíc spolu s Jakubem Lucerníčkou a jakýmsi Mlejnkem, který před zadržením utekl,

¹¹² Stodoly Jakuba Prachatického, Jana Dubského či Jana Durase byly soudě dle dalších zápisů oblíbeným zdrojem zlodějů obilí. Zloděj Jiřík Mazač z Pardubic jím zásoboval pekaře nejen v okolí, ale i v samotném městě.

¹¹³ Výjimkou udělenou příslušníkům stavů, popřípadě některým vrchnostenským úředníkům a zaměstnancům, bylo vlastnictví zbraně za účelem ochrany.

¹¹⁴ Jeho „zákazník“ Adam z Konecchlumí si např. objednal na rodinnou svatbu srnce, aby se poté před hosty vychloubal, že jej ulovil on sám. SOA Zámorsk, fond Vs Pce, ZSK 1564–1567, inv. č. 311, č. knihy 271, folio 10^a.

obviněn z útoku na foršta. U daného případu není uveden ortel, je tedy otázkou, jak by byl takový případ spojený s ohrožením života za použití ručnice posuzován.

Pod pojem pych bylo zahrnuto rovněž neoprávněné lovení ryb, jež bylo realizováno v místních rybnících, haltýřích i kanálech. Objevuje se většinou v souvislosti s dalšími krádežemi, proto bývá nejčastěji trestáno oběšením, stejně jako méně časté krádeže medu.

Z vystupování soudců v řadě případů je patrné, že mezi městy s hrdelní pravomocí existoval jistý informační kanál týkající se zadržených delikventů. Ti díky tomu bývali konfrontováni nejen se zločiny, jež spáchali na daném panství, ale rovněž s kriminální činností, jež jim byla přisuzována na řadě jiných míst, ať již na základě udání místních obyvatel či již zadržených „spolutovaryšů“. Tatáž výměna informací je ovšem patrná i mezi zločinci samotnými, zejména u větších více či méně organizovaných skupin a loupežnických band, jejichž mobilita bývala značná (a orientovaná i mimo Čechy, do Polska, rakouských zemí či Uher) a složení značně proměnlivé. I přesto věděli někteří jedinci o smrti (popravě) svých někdejších spolutovaryšů a také o tom, že bylo při výsleších zmíněno jejich jméno.¹¹⁵ Taková uskupení loupila rovněž na Pardubicku, v lesích okolo Pardubic a nedalekého Bohdanče, na silnicích a cestách i v osamocených obydlích, jakými byly např. mlýny. Někdy si předem od někoho z místních zjistili, kolik je ve mlýně lidí, jak jsou staří a zda jsou majetní, rozdělili si úkoly a dohodli, jak budou postupovat při možných potížích. Násilí a vraždy byly nejčastější cestou, jak umlčet přepadené, přičemž metody zločinců bývaly mnohdy brutální. Proto zejména jim bývaly udělovány silně zostřené a odstrašující tresty smrti, včetně jinak ne tak obvyklého narážení na kůl. Došlo – li k dopadení více členů bandy, lze pozorovat tendenci vybrat ze svého středu hlavního viníka, většinou toho, kdo vykonal sjednaný mord.¹¹⁶ Tak tomu bývalo i v momentě, kdy byla do činu zapletena menší skupina dvou tří lidí.

¹¹⁵ Ne vždy pochopitelně udávali příslušníci takové skupiny svá pravá jména. V takovém případě byla specifikace založena na přezdívkách (např. „Matouš Rusá brada“), místu, odkud dotyčný údajně pocházel („Pavel, poddaný kolínských pánů“), popřípadě, kde měl příbuzné či při jakém městě byl již chycen a souzen („Vrabec, kterého u Brodu Českého voběsili“).

¹¹⁶ Tak byl roku 1590 vpleten do kola Zikmund Panchart, jeden ze skupiny osmi mužů, kteří přepadli mlýn na gruntech hejtmana chrudimského panství. Jeho spolutovaryši jej označili za vraha mlynářky, sami pak byli ztrestáni provazem jakožto zloději. SOA Zámrsrk, fond Vs Pce, KSaČ 1590-1626, inv.č. 312, č. knihy 272, folio 3^r.

Usmrcení člověka ale nebylo vždy spojeno jen s loupežnou činností. Zejména v případech, jež bychom dnes označili jako zabití,¹¹⁷ předcházela deliktu hádka, tělesný útok, přemíra alkoholu, popřípadě kombinace všech vyjmenovaných faktorů.¹¹⁸ Za zabití v opilosti byl souzen jistý Matěj Sava, který cestou z Velkého Bělče usmrtil třemi ranami sekerou pacholka Bezroučku. Vzhledem k Savovu dobrovolnému přiznání a faktu, že se jednalo o jeho první delikt, byl muž sťat bez dalších výsledků a tortury.

Zvláštním deliktem v rámci činů proti životu a zdraví bylo infanticidium, „zahubení svého neřádně nabytého plodu“. Toto označení se vztahovalo jak na účelně vyvolaný potrat, tak na zabití novorozeněte či jeho smrt zapříčiněnou nedostatečnou péčí matky bezprostředně po porodu. Nebylo neobvyklé, aby ženy k takovému činu nabádal otec dítěte. Tím býval nejčastěji pacholek nebo rodinný příslušník (příbuzný) rodiny, v jejímž domě ženy sloužily, popřípadě nevlastní otec těhotné.¹¹⁹ Těhotenství a porod byly v takových případech tajeny, novorozeně bezprostředně po něm většinou zardoušeno a tělo ukryto (zakopáno, schováno v domě – do truhly, sena nebo dokonce předhozeno do žlabu prasatům). V tento moment se teprve zapojil aktivnější sociální dohled sousedů a okolí, kteří podali zprávu rychtáři, na jehož pokyn mohla být obviněná „ohledána“ způsobilými ženami a následně dotazována, jak naložila s novorozenětem. Obviněné zpočátku většinou tvrdily, že se jim již narodilo mrtvé dítě nebo zemřelo krátce po porodu, k doznání je donutila mnohdy až tortura.¹²⁰ Specifickým trestem za tento zločin bylo již výše zmiňované zahrabání ženy zaživa spojené s probitím srdce kůlem.

Těhotenství hrálo významnou roli rovněž při odhalení smilstva. Ženy se často odvolávaly na slib manželství, který muž učinil před aktem, popřípadě kterým ospravedlňoval

¹¹⁷ Již v Brikcího právech (kapitola 43, artikul 1) se setkáme s vymezením jednotlivých deliktů – mordu, tedy loupežného přepadení spojeného s vraždou, popřípadě předem naplánovaného zabití člověka, vraždy – zabití v afektu či náhlém hnutí mysli - a loupeže.

¹¹⁸ SOA Zámorsk, fond Vs Pce, ZSK 1564–1567, inv. č. 311, č. knihy 271, folio 14^a.

¹¹⁹ Incest jako takový nebyl zdaleka ojedinělý, v jednom z případů dokonce muž se svou těhotnou pastorkyní utekl. Pokud byli podezřelí z krvesmilstva usvědčeni, znamenalo to trest smrti, minimálně tedy pro muže. Ke zneužitým dívkám nebyli soudci o mnoho mírnější - milostí se rozumělo vypovězení z panství, většinou spojené s pardusem.

¹²⁰ Případy infanticidia se objevily i v samotném městě. Podruhně Káča sloužící na „Lázánkách“, tedy na předměstí Pardubic, otěhotněla s bratrem ženy, u níž pracovala, infanticidia se dopustila i Anna z Luže, služebná fišmistra Křižanovského. Extrémním případem byl případ Marty ze Sebranic souzené roku 1565. Ta přiznala, že již zabila čtyři své děti, dvě na Moravě, jež měla s místním pacholkem, a dvě na panství, jejichž otcem byl pacholek Jan z Dolan. SOA Zámorsk, fond Vs Pce, ZSK 1564 – 1567, inv. č. 311, č. knihy 271, folio 12 – 13.

tento „neřádný skutek.“ V takovém případě bývala situace řešena sňatkem hříšníků bez dalšího postihu. Přísněji bylo posuzováno cizoložství spojené nejednou s útekem milenců. Svůdcem (svůdkyní) mohl být někdo ze sousedství, popřípadě nově příchozí. U velkého procenta žen (zejména těch, jež byly matkami a opustily kvůli milostnému vzplanutí své děti) byla nevěra zpětně vnímána jako nepromyšlený krok založený na náhlém pohnutí mysli,¹²¹ muži se pak odvolávali dokonce na magické praktiky či jakési nepřekonatelné síly, jimiž byli svedeni a jež je poutaly k milenkám. Neopomenuli také vzpomenout pomocníků, kteří je s milencem (milenkou) „svozovali,“ tedy známé, služebnictvo či zdejší krčmáře a krčmářky. Ačkoli by se delikt cizoložství a „uloudění“ od partnera měl dle práva trestat smrtí, býval většinou nahrazen veřejným výpraskem a vypovězením z panství.¹²² I to mohlo být odvoláno, pokud se manžel (manželka) trestaného rozhodla přijmout jej na výzvu soudu zpět do rodiny. Je tedy patrné, že její zachování a tím pádem i plnění očekávaných společenských i ekonomických funkcí bylo v raně novověké společnosti vysoce žádoucí a velmi pragmatickou záležitostí. Roku 1594 byla ušetřena dokonce i Dorota z Břehů, za kterou chodil soused Vít, jehož měla údajně pobízet k zabití svého manžela. Naproti tomu Vít, který souběžně s Dorotou navštěvoval i děvečku Martu, jež s ním navíc otěhotněla, byl odsouzen k trestu smrti stětím.¹²³

Na pardubickém panství se odehrálo rovněž několik případů žhárství. V dané době bývala stále většina obydlí ve velké míře dřevěná se šindelovými střechami a i nepatrná jiskra

¹²¹ Slovy Mandaleny z Dolan z roku 1592: „Byla jsem s mužem svým, kterej ještě živ jest, na třináctej rok jde a měli jsme spolu děti patero, a to nevím, že jsem se mu vylouditi dala, jak mi to přišlo. “ Z milostného vzplanutí byla žena vyléčena poměrně tvrdě - utekla s pacholkem Janem do jakési vesničky nedaleko Českého Brodu. Tady ji milenec obral o peníze, zbil a poslal zpět k muži. SOA Zámorsk, fond Vs Pce, KSaČ 1590 - 1626, inv.č. 312, č. knihy 272, folio 21^r. Naproti tomu se setkáváme i s druhým extrémem, jaký představuje Káča, krčmářka ze Srchu. Nedbala již jednoho napomenutí soudu a roku 1571 byla opětovně usvědčena z cizoložství páchaného hned se dvěma muži. Trestem pak nebyl jen veřejný výprask a stání u potupného „oboječku“ (forma pranýře), ale rovněž vypálení cejchu na tvář a následné doživotní vypovězení z panství. SOA Zámorsk, fond Vs Pce, SK 1568–1590, inv. č. 4095, č. knihy 1504, folio 25^r.

¹²² Zajímavou osobností se v této souvislosti jeví postava Vaňka Patrasy ze Živanic. Roku 1565 byl na přimluvu dobrých přátel vypovězen z panství poté, co se dopustil cizoložství s Anežkou s Bohdanče (usvědčené z řady krádeží) a utekl s ní od manželky. Zanedlouho byl však přistižen na panství znovu, a sice při šarvátce s jakýmsi pacholkem. Znovu byl propuštěn (přimluvila se za něj mj. jeho manželka), tentokrát však na rukojemství. Ani to však není poslední zápis vážící se k Patrasově osobě – roku 1568 byla před pardubický soud postavena jistá Anna, žena Mikuláše z Živanic, jež přiznává, že právě s ním utekla od manžela, a sama dodává, že již předešle byl Patras za podobný skutek vymrskán z panství. SOA Zámorsk, fond Vs Pce, ZSK 1564 – 1567, inv. č. 311, č. knihy 271, folio 11^r, 12^r. Výslech Anny - SOA Zámorsk, Vs Pce, ZSRP 1561–1615, inv. č. 4101, č. knihy 1510, folio 13.

¹²³ Do určité míry by se i tento trest dal považovat za projev milosti, neboť městská práva (kapitola 41, artikul 2) vyměřují tomu, kdo uloudí ženu jinému, trest naražení na kůl.

mohla znamenat katastrofu pro celé město či vesnici. S tím měli ostatně zkušenost i v Pardubicích, které postihly dva ničivé požáry roku 1507 a 1538. Z toho důvodu byly vypracovány požární řády a opatření, jejichž dodržování bylo bedlivě sledováno. O to přísněji byli souzeni žháři, tedy lidé, kteří se zlým úmyslem, z hněvu, nenávisti či na radu druhého, popřípadě za úplatu založili požár. Tak tomu bylo například u Pavla Pastuchy, který navedl jistého Šimona, aby zapálil Holice, a měl v úmyslu založit požár i v nedalekých Ředvicích. V Holicích se činil také žebrák Petr Vrabec ze Skutče, který se mstil místnímu hospodáři za chabou almužnu a navedl jeho služku Mandalenu k podpálení statku. Muž zpočátku zapíral, poté uváděl několik jmen lidí, kteří ho měli k požáru „navozovat“, po opakovaném mučení se však nakonec přiznal nejen k požáru v Holicích, ale také v Platěnicích a Smrčku.¹²⁴ Mimo to kradl a údajně zabil kyjem své vlastní dítě. Z toho důvodu mu byl udělen zostřený trest a před upálením byl ještě trhán kleštěmi. Trestáno bylo i vyhrožování ohněm, nejmírněji – pokutou či vězením – byl posuzován požár způsobený nepozorností.

Na závěr této „sondy“ do zdejších smolných knih je třeba zmínit ještě případy čarodějnictví, potažmo rozličných praktik, jež bývaly předávány ústní formou a jimž lidé přiznávali nadpřirozenou moc - blahodárnou i škodlivou. Jejich cílem bylo zajistit zdraví a blahobyt, ať již domácímu zvířectvu či samotným lidem, nebo naopak uškodit nepříteli. Pomocí rozličných lektvarů se někteří snažili získat vybraného partnera, zbavit se sokyně, nechtěného dítěte, popřípadě zabránit jeho početí, či ohrozit společenskou nebo ekonomickou pozici jiné osoby. Proto se čarodějnictví objevuje většinou ve spojitosti s činy proti majetku, životu a zdraví, přičemž soudci jej tak také trestají. Sřat byl například Václav, syn Pavla Patočky, který odnášel z kostela hostii a dával ji koním. Anna, chůva u Markýty Rejsky, měla být přítomná mučení jiného vězně. Soudci věřili, že ze strachu vyzradí jméno ženy, jež jí údajně poradila kouzlo k přivábení hostů do Markýtina domu.¹²⁵ O případu rasovky Lídy již byla zmínka výše (viz podkapitola 3.3.).

¹²⁴ Oba případy: SOA Zámorsk, fond Vs Pce, KSaČ 1590-1626, inv.č. 312, č. knihy 272.

¹²⁵ Markýta si před ženou stěžovala, že kvůli nedostatku hostů nemůže udat své víno. Dostalo se jí rady, aby ponořila lidskou kost do vody a touto vodou pak polévala dům, že jej tak „napraví“. Provedením úkolu pověřila Annu, jež se pro kost vypravila v noci k šibenici a byla to také ona, kdo byl posléze soudem vyslýchán. SOA Zámorsk, Vs Pce, ZSRP 1561-1615, inv. č. 4101, č. knihy 1510, folio 15^a.

6. Závěr

S ohledem na dané skutečnosti lze konstatovat, že dynamický vývoj, jímž město prošlo v 16. století, postihl všechny sféry života a zasáhl skutečně velkou měrou do každodennosti Pardubic. Původ tohoto jevu je nutno posuzovat nejen v souvztáhnosti k opatřením Pernštejnů, potažmo královské komory a jejich zástupců. Ve velké míře vděčil totiž za řadu podnětů rovněž samosprávě města a v neposlední řadě samotným měšťanům.

Souběžně s přerodem města se měnila také mentalita stávajících i postoje nově příchozích obyvatel. Jsme svědky jejich vzájemného ovlivňování a přizpůsobování, ale také nedorozumění a občasných tenzí. Nejednalo se jen o vztah měšťanstva, potažmo jisté části obce, složené ze sociálně silnějších skupin obyvatelstva (cechovních mistrů, mistrů jednotlivých řemesel, kupců, tedy vrstev, z nichž primárně pochází zástupci samosprávy) a šlechty osídlené ve městě. Podobné záležitosti pozorujeme rovněž v rámci interakcí probíhajících uvnitř jednotlivých sociálních skupin a sdružení – rodiny, sousedství nebo cechu. Někdy se vzniklé neshody vyhrotily natolik, že bylo nutné pomýšlet na soudní rozřešení. V takovém případě byla většina měšťanů schopna seznámit se s užívanými právními pořízeními a argumentovat jimi ve svůj prospěch. Činili tak cestou přímou či zprostředkovaně - přes právního přítele, poručníka nebo přímo poradou s konšely, kteří měli k dispozici potřebné materiály. Samotní konšelé jimi argumentovali i při hrdelních procesech. Zde byla jejich suverenita omezenější než v civilněprávních sporech měšťanů a také více závislá na rozhodnutí hejtmana, jemuž bylo vyhrazeno pomyslné poslední slovo. O to důsledněji byly vedeny jednotlivé procesy, čemuž odpovídají podrobné zápisy ve smolných knihách, přičemž odkazy na vrchnostenská privilegia, městská práva či zemské zřízení (popřípadě jejich přesná citace) nebyvaly výjimkou. Objevovaly se zejména při posuzování sporných případů, popřípadě při udělení ortelu. Rozhodli – li se radní udělit jiný trest, než jaký příslušel zločinci dle daných právních norem, bylo toto rozhodnutí náležitě odůvodněno a zaznamenáno písařem.

Solidní rozsah právního vědomí některých pardubických měšťanů, opírající se o vrchnostenské instrukce i právní sbírky, je poměrně zásadním zjištěním. Vzpomeňme kupříkladu Jiříka Vopselku, jenž si dokonce zakoupil vlastní zřízení zemské. Zdá se, že znalosti a zkušenosti podobně erudovaných lidí bývaly pro spory hojně využívány, o to více byla – li ve hře nemovitost nebo peněžní hotovost. Stejně tak mohla ovšem znalost znění potřebných kapitol a artikulů sloužit k manévrování při procesu, překrucování práva a v nejednom případě i k obcházení zákonů.

Mimoto se setkáváme rovněž s odkazy na morální normativy, jež de facto zdůrazňovaly míru provinění člověka proti právu nebo nedodržení určitých platných norem. Potvrzovaly nutnost vedení dané pře či oprávnění vznesených nároků. Proto Pavel Topič napadl bratra Jiříka větou „pominuvši lásky bratrské a křesťanské mimo všecken pořádek práva zřízení zemského“.¹²⁶ Podobně kovář Hebný vinil Regininy dcery, že se nepostaraly o umírající matku tak, jak jim ukládala křesťanská povinnost. Poměrně tenká hranice, která v raném novověku oddělovala právo a morálku, tedy zákonné a řekněme křesťanské či čestné chování, se projevila také ve sporu mezi pekaři Šempekem a Rosou. I zde můžeme tušit napětí, které vedlo k vzájemnému hanění a pomluvám, jež nakonec přerostly v soudní při. Tím se však zároveň tento konkrétní případ liší od těch ostatních, u kterých mezilidské konflikty vypluly na povrch až v rámci již probíhajících, většinou majetkoprávních sporů.

Na úplný závěr by bylo dobré podotknout, že tato práce by měla sloužit do budoucna jako jakýsi odrazový můstek pro další výzkum regionálních dějin, který by se měl soustředit především do dvou oblastí. První by bylo seznámení s fondem Cechy na Pardubicku za účelem bližšího studia cechovních struktur nejen v Pardubicích, ale i v okolních městech (Lázně Bohdaneč, Přelouč a další). Druhou oblastí, jež si zaslouží komplexnější zpracování, je otázka koexistence různých druhů právních pořízení na Pardubicku a jejich využití v soudních sporech pro dané období. Pramennou základnou pro toto téma týkající se soudních sporů měšťanů jednotlivých měst i vzájemných sporů mezi městy pardubického panství by se měly stát nejen knihy uložené ve Státním okresním archivu Pardubice, ale rovněž ty ze Státního oblastního archivu Zámrska, které jsou součástí fondu Velkostatek Pardubice.

¹²⁶ SOkA Pce, AM Pce, NVP, inv.č. 153, č. knihy 122, folio 27^a.

Seznam literatury

Prameny

Státní okresní archiv Pardubice (SOkA Pce), fond Archiv města Pardubice (AM Pce), Kniha trhová (Knihy městské rudé města Pardubice) 1515–1585, inv. č. 86, č. knihy 55

SOkA Pce, AM Pce, Kniha gruntovní bílá města Pardubice 1561-1638, inv. č. 87, č. knihy 56

SOkA Pce, AM Pce, Knihy smluvní památné 1537-1574, inv. č. 32, č. knihy 1

SOkA Pce, AM Pce, Nálezy ve přích při právu města Pardubic (zlomek) 1570-73, inv. č. 153, č. knihy 122

SOkA Pce, AM Pce, Kniha městských počtů I 1530–1560, dodatek (II D1)

SOkA Pce, AM Pce, Kniha městských počtů II 1561–1580, dodatek (II D2)

SOkA Pce, AM Pce, Kniha snížených osob 1625–1715 (1813), inv. č. 105, č. knihy 74

SOkA Pce, AM Pce, Listiny (privilegia), sign. I/1–I/14

SOkA Pce, AM Pce, Matouš Hlavnička, kovář z Pardubic, na ten čas vězením šatlavním soužený, rady nad appellacemi prosí, aby z vězení propuštěn byl, by dluh, pro který stíhán jest, spláceti mohl, Pardubice [feria tercia ante s. Marti Apostoli] 1577, kart. č. 6, inv. č. 1213

SOkA Pce, AM Pce, Kšaft Anny Hájkové, Pardubice v pátek před památkou vtělení Pana Krista 1571, kart. č. 8, inv. č. 1398

SOkA Pce, AM Pce, Kšaft Kateřiny Prachatické, Pardubice v sobotu na den sv. Michala archanděla 1582, kart. č. 8, inv. č. 1409

SOkA Pce, AM Pce, Nález pod práva ve při Jakuba Hrstky s Martinem, pacholkem Jana Kavky, ve zbití, Pardubice v den svatého Matěje Apoštola léta 1567, kart. č. 9, inv. č. 1634

SOkA Pce, AM Pce, Pře o kšaft pana Hynka Vlka z Konecchlumí, v pátek po svatém Lukáši 1568, kart. č. 9, inv. č. 1635

SOkA Pce, fond Cechy na Pardubicku, 422/38 Cech tkalcovský Pardubice, Opis listiny Maxmiliána II. danou 4. dubna 1570 cechu tkalcovskému v Pardubicích, stvrzenou městskou radou Pardubic, Pardubice 16. ledna 1675, listina č. 1

Státní oblastní archiv Zámrsrk (SOA Zámrsrk), fond Velkostatek Pardubice (Vs Pce), Zlomky smolných register panství z let 1561–1615, inv. č. 4101, č. knihy 1510

Státní oblastní archiv (SOA) Zámrsrk, fon Velkostatek Pardubice (Vs Pce), Zlomek smolné knihy z let 1564–1567, inv. č. 311, č. knihy 271

SOA Zámrsrk, fond Vs Pce, Smolná kniha 1568–1590, inv. č. 4095, č. knihy 1504

SOA Zámrsrk, fond Vs Pce, Kniha smolná aneb černá 1590–1626, inv.č. 312, č. knihy 272

Knihy

BIČÍK, Zdeněk. Knihy smolné, Hradec Králové 1969

BIČÍK, Zdeněk. Ze smolných knih pardubických, in: Zpravodaj klubu přátel Pardubicka (ZKPP) 6/1979, str. 123–124

BIČÍK, Zdeněk. Katovský meč v pardubickém muzeu, in: ZKPP 7–8/1981, str. 174-175

BÍLÝ, Jiří Libor. Právní dějiny na území ČR, Praha 2003

BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (ed.). Člověk českého raného novověku, Praha 2007

ČECHURA, Jaroslav. Kriminalita a každodennost v raném novověku, Praha 2008

van DÜLMEN, Richard. O katech, děvkách a mlynářích. Nepočestnost a sociální izolace v raném novověku, Praha 2003

van DÜLMEN, Richard. Kultura a každodenní život v raném novověku I. Dům a jeho lidé, Praha 1999,

van DÜLMEN, Richard. Kultura a každodenní život v raném novověku II. Město a vesnice, Praha 2006

van DÜLMEN, Richard. Kultura a každodenní život v raném novověku III. Náboženství, magie, osvícenství, Praha 2006

FRANCEK, Jindřich – ŠIMEK, Tomáš. Hrdelní soudnictví českých zemí, soupis pramenů a literatury, Pardubice 1995

FRANCEK, Jindřich. Mistři ostrého meče, Pardubice 1995

FRANCEK, Jindřich. Zločin a trest v českých dějinách, Praha 2000

FRANCEK, Jindřich. Zločin a sex v českých dějinách: manželské spory a sexuální kriminalita v raném novověku, Praha 2000

FRANCEK, Jindřich. Dějiny loupežnictva: zloději, loupežníci, lupiči, pytláci a žháři v českých dějinách, Praha 2002

FRANCEK, Jindřich. Já jsem se dopustila... Sexuální delikty ve východních Čechách 16.-18. století, Ústí nad Orlicí 2008

HOFFMANN, František. Soupis rukopisů městských práv v českých zemích, in: Malý, Karel. Městské právo v 16.-18. století v Evropě (sborník příspěvků z mezinárodní konference uspořádané právnickou fakultou UK ve dnech 25.-27. září 1979 v Praze), Praha 1983, str. 245-257

HOFFMANN, František. O překladech a rozšíření Koldínových práv městských, in: Malý, Karel. Městské právo v 16.-18. století v Evropě (sborník příspěvků z mezinárodní konference uspořádané právnickou fakultou UK ve dnech 25.-27. září 1979 v Praze), Praha 1983, str. 257-267

JIREČEK, Hermengild – JIREČEK, Josef. M.Bričího z Licka Práva městská dle textu z r. 1536, Praha 1880

JIREČEK Hermengild. Práva městská království českého a moravského, Praha 1876 (5. vydání)

JORDÁNKOVÁ, Hana - SULITKOVÁ, Ludmila. Rychtářské knihy z Archivu města Brna jako významné prameny k výzkumu delikvence v raném novověku, in: Časopis Matice moravské, 120/2001, str. 175-186

KAŠPAR, Jan. Nadávky, dostupné z: <http://www.mtobias.czechian.net/historie/hist0008.htm> [2010-2-3]

KOTYK, Jiří – KOPECKÝ, Vladimír. Pardubické podobizny, Pardubice 1995

KREUZ, Petr. Poprava jako divadlo práva?, in: Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku, Opera Historica 8, České Budějovice 2000, str. 421-457

KREUZ, Petr - MARTINOVSKÝ, Ivan (ed.). Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích), Praha, Scriptorium 2007

KREUZOVÁ, Lenka. Agenda městského soudu v Poděbradech v době předbělohorské ve světle knih čistopisů a ortelních manuálů apelačního soudu v Praze (1548-1618), Praha 2005 (diplomová práce)

MALÝ, Karel – SIVÁK, Florian. Dějiny státu a práva v Československu do roku 1918. Praha 1988

OBERPFALCER, František. Vyznání na mučidlech. Texty ze starých knih černých, jinak smolných, Praha 1937

RŮŽIČKOVÁ, Renáta – SIGLOVÁ, Tereza. Apelační soud a odvolání proti rozhodnutím nižších soudů pardubického panství. Případy řešené v civilním soudním řízení v 16.-18. století, in: Sborník prací východočeských archivů, SOA Zámorsk 2009, str. 13–130

SAKAŘ, Josef. Dějiny Pardubic nad Labem, Díl I. Část 1. Dějinný přehled města, zámku a bývalého panství do r. 1648, Pardubice 1920

SAKAŘ, Josef. Dějiny Pardubic nad Labem, Díl II. Části 1-2., Zřízení městské do roku 1900, Pardubice 1924-25

SAKAŘ, Josef. Dějiny Pardubic nad Labem, Díl III. Část 1. Život náboženský do roku 1900, Pardubice 1926

SAKAŘ, Josef. Dějiny Pardubic nad Labem, Díl III. Část 2. Školství, Pardubice 1927

SAKAŘ, Josef. Dějiny města Pardubic nad Labem, Díl V. Cechy městské, Pardubice 1935

SCHWALLER, Jan. Pardubice a pardubické panství v letech 1560-1650, Praha 1998 (diplomová práce)

SCHWALLEROVÁ-FÁČKOVÁ Jana. Spory poddaných městečka Veselí nad Lužnicí ve světle rychtářských knih (1630-1783), Praha 2002 (rigorózní práce)

tatáž: "Život a dobrá čest jedním krokem kráčeji". Čest a každodennost ve Veselí nad Lužnicí v 17. a 18. století, in: Kuděj 8/2006, str. 26-45

SIGLOVÁ, Tereza. Spory o čest mezi poddanými pardubického panství, in: Theatrum historiae 5, Pardubice 2009, str. 227-244

SIGLOVÁ, Tereza. „Soudové zisku nenesou“: smírné řešení sporů poddaných pardubického panství v 16. a 17. století, in: Východočeský sborník historický 16, Pardubice 2009, str. 93-126

ŠEBEK, František a kol. Dějiny Pardubic, díl I., Pardubice 1990

ŠEBEK, František. Pardubický zámek. Dostupné z: <http://www.vcm.cz/museum/castle.html> [2010-2-4]

ŠIMEK, Tomáš. Správa pardubického komorního velkostatku v předbělohorském období, in: Východočeský sborník historický, Pardubice 1991, str. 139-168

ŠTĚPÁN, Jaromír. Ke krystalizačnímu procesu městského práva českého, in: Malý, Karel. Městské právo v 16. - 18. století v Evropě (sborník příspěvků z mezinárodní konference uspořádané právnickou fakultou UK ve dnech 25.-27. září 1979 v Praze), Praha 1983, str. 267-279

VÁLKA Josef. Politika a nadkonfesijní křesťanství Viléma a Jana z Pernštejna, in: Válka Josef (sebrané stati). Husitství na Moravě, náboženská snášenlivost, Jan Amos Komenský, Brno 2005, str. 249-260

VOREL, Petr. Knihy rudé města Pardubic (regesta z let 1515-1585), I. díl (vnitřní město), Pardubice 1987

VOREL, Petr. Páni z Pernštejna: vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy, Praha 1999

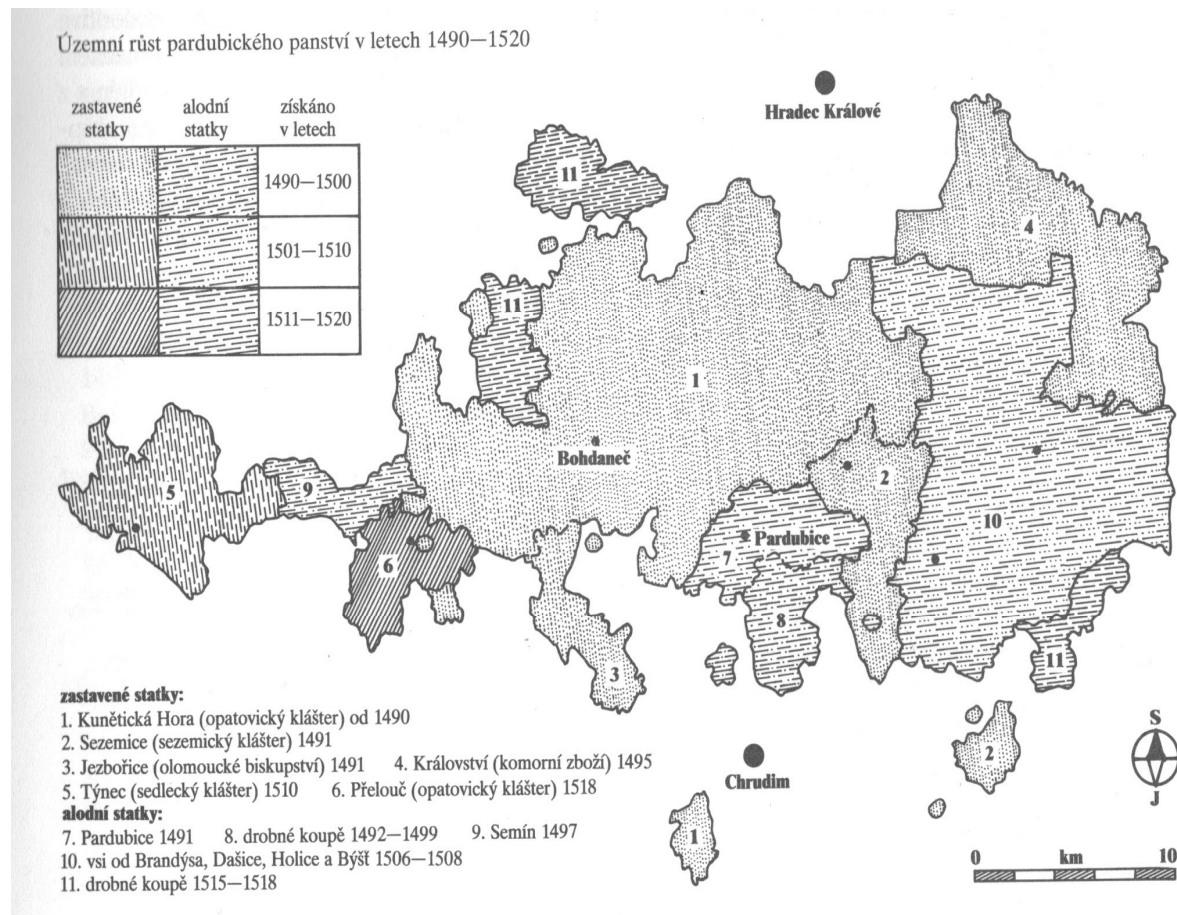
VOREL, Petr (uspoř.). Pernštejnové v českých dějinách (Sborník příspěvků z konference konané 8.-9. 9. 1993 v Pardubicích), Pardubice 1995

VORLOVÁ, Dagmar (ed.). Compendium memorabilii královského komorního města Pardubic (Edice rukopisu Františka Červenky z roku 1811), svazek I., Pardubice 1996

Seznam příloh:

- 1. Pardubické panství za Viléma z Pernštejna**
- 2. Willenbergova kresba Pardubic z roku 1602**
- 3. Kunětická hora**
- 4. Pernštejnské državy ve východních Čechách v roce 1540**
- 5. Panství pardubické 1688**
- 6. Detaily z Vischerovy mapy**
 - 6.1 Podoba Pardubic na mapě**
 - 6.2 Pardubický zámek a centrum města**
- 7. Budova někdejší městské radnice**
- 8. Seznamy pardubických konšelů 1564–1573**
 - 8.1. Léta 1564–1567**
 - 8.2 Léta 1569–1573**
- 9. Pranýř u zdejší radnice**
- 10. Klec pro kurvy (prostitutky)**
- 11. Koš pro nečestné řezníky a pekaře**
- 12. Osel – trest pro sedláky**
- 13. Katovský meč**
- 14. Pardubická šibenice dle kresby Františka Červenky**
- 15. Pardubice, Bohdaneč (podtrženo) a okolí s dobře patrnou rybniční sítí a lesy**

1. Pardubické panství za Viléma z Pernštejna - ŠEBEK, František a kol. Dějiny Pardubic, díl I., Pardubice 1990

2. Willenbergova kresba Pardubic z roku 1602 - dostupné z:
<http://www.vcm.cz/museum/castle.html> [2011-3-24]

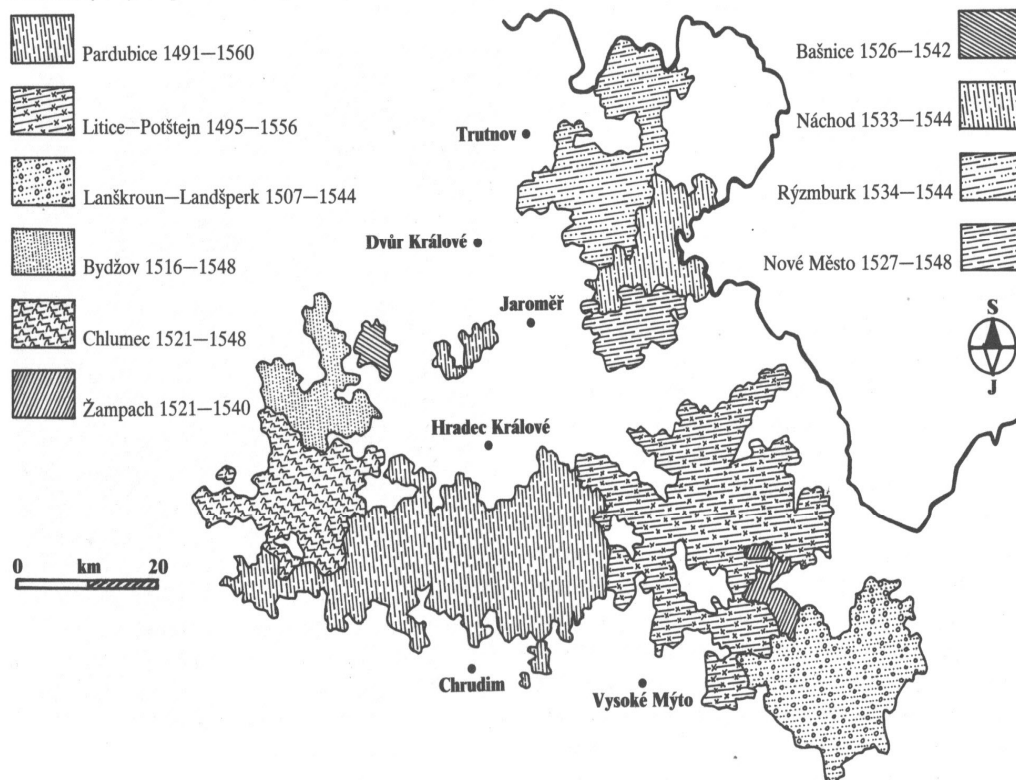

3. Kunětická hora - detail z Mapy panství pardubického a kunětickohorského (neznámý autor, ? 17. století), Pardubicko na mapách a plánech, Státní okresní archiv Pardubice (D 006 A), Pardubice 1997 (originál – Národní archiv)

4. Pernštejnské državy ve východních Čechách v roce 1540 - ŠEBEK, František a kol. Dějiny Pardubic, díl I., Pardubice 1990

Pozemkový majetek pánů z Pernštejna ve východních Čechách k roku 1540

5. Panství pardubické 1688 - Jiří Matouš Vischer, Faksimilie Státní mapové sbírky UK v Praze (Pardubicko na mapách a plánech, Státní okresní archiv Pardubice (D 006 A), Pardubice 1997)

6. Detaily z Vischerovy mapy (viz Příloha č. 5)

6.1 Podoba Pardubic na mapě

6.2 Pardubický zámek a centrum města

7. Budova někdejší městské radnice - SAKAŘ, Josef. Dějiny Pardubic nad Labem, Díl II. Části 1-2., Zřízení městské do roku 1900, Pardubice 1924-25

8. Seznamy pardubických konšelů 1564–1573 - sestaveno dle seznamů konšelů z Knihy městských počtů II (1561 – 1580), SOkA Pce, AM Pce, dodatek II D2

8.1. Léta 1564-1567

1564	1565	1566	1567
Václav Boukal	Václav Boukal	Václav Boukal	Jakub Prachatický
Jakub Postřihač	Jakub Postřihač	Jakub Postřihač	Jakub Postřihač
Jan Duras	Jan Duras	Jakub Prachatický	Jan Řehák
Jan Šachovec	Jindřich Kyčka	Jan Šišatka	Jan Čáslavský
Jakub Prachatický	Jan Šišatka	Jan Šachovec	Václav Postřihač
Václav Postřihač	Jakub Prachatický	Václav Postřihač	Václav Zámečník
Václav Švankal	Václav Postřihač	Jan Svitavský	Jan Svitavský
Jan Šišatka	Václav Švankal	Jan Řehák	Jakub Bílek
Martin Zámečník	Vavřinec Sekera	Jan Čáslavský	Matyáš Rutter
Jan Čáslavský	Martin Zámečník	Adam Sporák	Jiřík Šišatka
Vavřinec Sekera	Jan Smetana	Jan Klubečka	Václav Radauš
?	Martin Cibulka	Jakub Bílek	Jindřich Jitčinský

8.2 Léta 1569-1573

1569	1571	1572	1573
Jakub Prachatický	Jakub Prachatický	Jakub Postřihač	Jakub Prachatický
Václav Boukal	Jakub Postřihač	Jakub Prachatický	Václav Boukal
Jakub Postřihač	Jan Řehák	Jan Řehák	Jakub Postřihač
Jan Řehák	Václav Postřihač	Jan Čáslavský	Jan Šišatka
Jan Čáslavský	Jan Čáslavský	Jan Šišatka	Jan Čáslavský
Pavel Šachovec	Pavel Šachovec	Václav Postřihač	Václav Postřihač
Jan Svítkovský	Jan Šišatka	Pavel Šachovec	Jan Svitavský
Marek Řečický	Jan Svitavský	Jindřich Jitčinský	Jindřich Jitčinský
Jindřich Bakalář	Marek Řečický	Michal Krejčí	Jan Kule
Jan Šišatka	Jindřich Jitčinský	Jan Kule	Michal Krejčí
Pavel Litoryn	Michal Krejčí	Michal Černý	Rafael Kožišník
Michal Krejčí	Kašpar Chramosta	Jan Šempek	Michal Černý

9. Pranýř u zdejší radnice (SOkA Pce, Sbírka rukopisů, František Červenka, Compendium memorabilií královského komorního města Pardubic – 1. díl, inv. č. 21)

10. Klec pro kurvy (prostitutky) - tamtéž

11. Koš pro nepočestné řezníky a pekaře - tamtéž

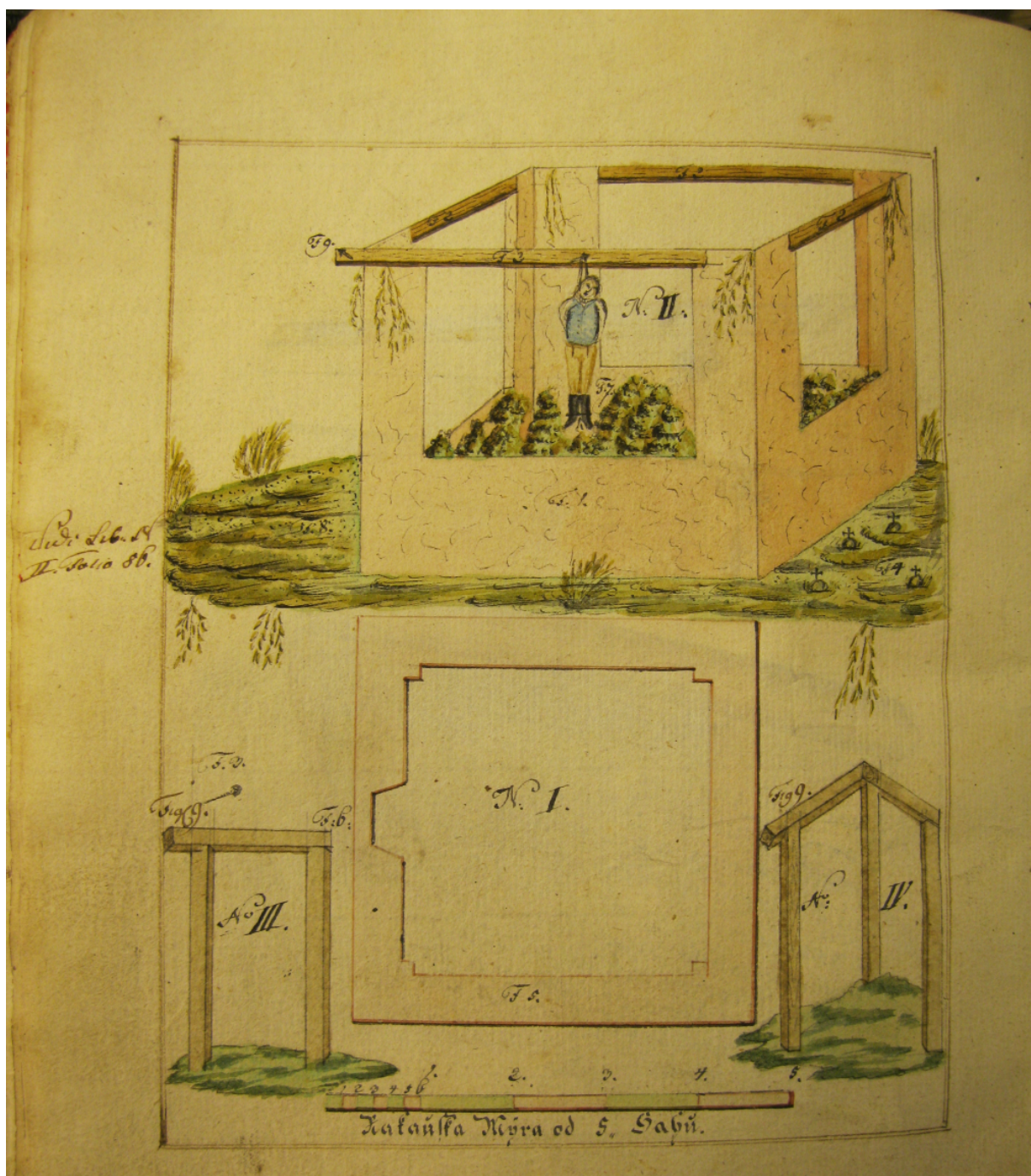
12. Osel – trest pro sedláky - tamtéž

13. Katovský meč (Sbírka zbraní, Východočeské muzeum v Pardubicích)

14. Pardubická šibenice dle kresby Františka Červenky – SOkA Pce, Sbíрка rukopisů, Fr. Červenka, Memorabilium..., inv. č. 21)

15. Pardubice, Bohdaneč (podtrženo) a okolí s dobře patrnou rybníční sítí a lesy - detaily z Mapy panství pardubického a kunětickohorského (neznámý autor, ? 17. století), Pardubicko na mapách a plánech, Státní okresní archiv Pardubice (D 006 A), Pardubice 1997 (originál – Národní archiv)

